

Bakkeleien Om Olie

Rede uitgesproken door

Coby van der Linde

bij de aanvaarding van het ambt
van hoogleraar Internationale
Politieke Economie en Internationale
Oliemarkten aan de Universiteit Leiden
op 10 oktober 2000

“We shall discover that there exist certain traits which permeate through the whole of the oil industry, and only by appreciating their common denominators can we understand properly how vital it is to think always in terms of the whole industry rather than to try to solve the problems of any one of its components as if it were self-contained.” (Paul Frankel, Essentials of Petroleum: A key to Oil Economics, 1946)

Met dank aan Fred van Staden en Joe Mc Cahery voor hun commentaar op eerdere versies van deze tekst.

Bakkeleien om Olie

Mijnheer de Rector Magnificus, zeer gewaardeerde toehoorders, mijn college vandaag gaat, hoe kan het ook anders, over olie. Natuurlijk ben ik zeer in de verleiding geweest om het nu eens niet overwegend over de internationale oliemarkt te hebben. Al was het maar om u allen te verrassen. Maar ik vond de gedachte onverdraaglijk om voorbij te moeten gaan aan de buitengewoon interessante ontwikkelingen van de afgelopen twee jaar. In de afgelopen maand in het bijzonder, bereikte het gebakkelei om de economische rente (dat is onverdiend inkomen¹) tussen de overheden van producerende en consumerende landen een voorlopig (politiek) hoogtepunt.

In korte tijd zijn de ruwe olieprijsen gestegen van 10 tot 12 dollar tot boven de 30 dollar per vat van 159 liter. De productiebeperkingen van de OPEC spelen hierin een belangrijke rol.² Daarmee zijn echter de problemen op de internationale oliemarkt en voor u als consument van benzine, diesel en huisbrandolie, verre van verklaard. Ook knelpunten in de olieverwerkende industrie en de grote vraag naar olieproducten zijn hier debet aan.

In de geschiedenis van de internationale olie-industrie hebben we vaker te maken gehad met het samenkomen van knelpunten in verschillende delen van de productieketen³. Deze perioden van onevenwichtigheid ontstaan door capaciteitsknelpunten in en tussen de 'upstream' (exploratie en productie) en de 'downstream' (vervoer, verwerking en distributie). Zij eisen aanpassingen van de verschillende marktpartijen aan de veranderde marktomstandigheden.

De ratio van de interventies in de internationale oliemarkt door de OPEC als ook van de consumerende landen en de wijze waarop de internationale oliemaatschappijen zich in dit krachtenveld voorbereiden op de toekomst, is het onderwerp van dit college.

Het krachtenveld

De recente consolidatie van de internationale oliemaatschappijen geeft de ondernemingen die zich met succes kunnen aanpassen, een betere uitgangspositie voor de naderende periode van rijpheid of groeivertraging in de productcyclus.⁴ De bedoeling van de consolidatie is om het marktaandeel te behouden en ook bij lagere olieprijsen een positief bedrijfsresultaat te kunnen behalen.⁵

Het aanpassend vermogen van de olieproducerende landen is veel geringer. In de afgelopen tien jaar hebben deze landen nagelaten om de noodzakelijke economische en politieke hervormingen door te voeren.⁶ In 1998 bleken zij geen economische veerkracht te hebben bij een prijsniveau van 10 tot 12 dollar.⁷ Ondanks de gemiddeld

lagere productiekosten van olie in de OPEC landen⁸, bleek de afhankelijkheid van de overheid van olie-inkomsten het economisch breekpunt te vormen en werden de landen gedwongen terug te grijpen op een oud middel om de economie weer wat lucht te geven, namelijk productiebeperkingen in OPEC verband.⁹

De olieproducerende landen verzetten zich tegen de idee dat de wijze waarop de eigen olie-industrie is georganiseerd niet altijd inkomensmaximalisatie kan opleveren.¹⁰ De overheden hebben de staatsoliemaatschappijen te veel gebruikt als instrument voor allerlei politieke, economische en sociale doeleinden en ze daardoor te weinig mogelijkheden geboden om te concurreren op de internationale markt.¹¹

De overheden van de olieconsumerende landen zijn de laatste 15 jaar verwend geweest met relatief lage olieprijsen.¹² Dit gaf hun de ruimte om milieudoelstellingen te financieren door allerlei heffingen, accijnzen en belastingen op olieproducten zoals benzine en diesel.¹³ In de landen van Europa hebben de inkomsten uit olie, die lange tijd hoger waren dan de inkomsten van de OPEC, een belangrijke bijdrage geleverd aan het sluitend maken van de overheidsbegrotingen.¹⁴ De belastingherzieningen die nu het levenslicht zien in een aantal Europese landen, zetten dit beleid voort. Ook de plannen om te komen tot de reductie van CO₂ uitstoot, zoals afgesproken in het Kyoto Protocol, passen in het geschetste patroon.¹⁵

De vraag is of dat een houdbare basis voor het beleid is nu de OPEC alles op alles heeft gezet om, met gebruik van de huidige marktomstandigheden, een herverdeling van de economische rente af te dwingen.¹⁶

Politiek gezien zijn de Westerse landen altijd succesvol geweest in het beschuldigen van OPEC als de grote boosdoener van verstoringen in de internationale oliemarkt.¹⁷ Daarmee konden de regeringen van de consumerende landen verhullen wat hun eigen rol in de marktverstoringen was.¹⁸

Het aantrekkelijke van de bestudering van de internationale oliemarkt en alles wat daarmee samenhangt, is dat er vele verschillende invalshoeken zijn en dat de bestudering niet alleen beperkt blijft tot de economische aspecten, maar dat nationale en internationale politieke en strategische kwesties even zo belangrijk zijn.¹⁹ Het bestuderen van de ontwikkelingen op de internationale oliemarkt betekent dat ik me kan uitleven - als dit al een gepast academisch woord is - op het snijvlak van de internationale economie en de politiek, op het vakgebied van de Internationale Politieke Economie dus.

De wederopstanding van de Internationale Politieke Economie

De (internationale) politieke economie mag zich na 1973 verheugen op een wederopstanding. Deze wederopstanding was, nadat rond het begin van de 20e eeuw een

lange periode van gescheiden ontwikkeling van de economische en politieke wetenschap was begonnen, ten dele te danken aan de oliecrisis van 1973/1974.²⁰ Deze crisis kon namelijk niet alleen vanuit de politicologie of uit de economische wetenschap worden verklaard.²¹ De oliecrisis was het resultaat van een complex van oorzaken, hoofdzakelijk gelegen in de onvrede van de olieproducerende landen met de inkomsten uit olie – ook toen al – en er bestond onvrede met de geringe zeggenschap van de overheden over de productie van olie, want die was immers via concessies verleend aan de internationale oliemaatschappijen.²²

Ik herinner eraan dat reeds in 1960 Venezuela, Saoedi-Arabië, Irak, Iran en Koeweit de Organisatie van Olie-exporterende Landen (OPEC) hadden opgericht.²³ De eerste tien jaren van haar bestaan kon OPEC nog nauwelijks een vuist maken; alleen door het optreden van individuele regeringen worden kleine doorbraken op het gebied van zeggenschap bereikt.²⁴

Wat verklaart nu de radicale veranderingen in de internationale oliemarkt vanaf 1973? Ten eerste de grote strategische afhankelijkheid van olie-importen van de landen van de Organisatie van Economische Samenwerking en Ontwikkeling (de OESO), waardoor OPEC zijn macht op de markt kon doen gelden.²⁵ In de tweede plaats speelden echter ook politieke factoren een belangrijke rol. Te noemen zijn het oplopend conflict tussen Israël en zijn Arabische burens, de erkenning dat het Palestijnse vraagstuk niet langer een humanitair maar een politiek vraagstuk was, en de buitenlandse politiek van de voormalige Sovjet-Unie en de Verenigde Staten in het Midden-Oosten en Noord Afrika.²⁶

Veel werk dat onder het hoofd van IPE wordt gedaan, valt onder de noemer 'politiek van de internationale economische betrekkingen'.²⁷ Dit laatste weerspiegelt de agenda van de nationale en internationale diplomatie over belangrijke economische onderwerpen, zoals handel, buitenlandse investeringen, wisselkoersverhoudingen, de financiering van betalingsbalanstekorten en de organisatie van internationale kapitaalmarkten.²⁸ Een aanzienlijk deel van de studie naar internationale oliemarkten kan onder deze noemer worden bestudeerd. Naast de thematiek die betrekking heeft op het IMF, de Wereldbank en WTO, valt daarbij te denken aan het Europese Energie Handvest, de OPEC, het Internationaal Energie Agentschap (IEA) en het internationaal milieubeleid.

De analyse van de internationale oliemarkt alleen vanuit het gezichtspunt van de politiek van de internationale economische betrekkingen, is te beperkt.²⁹ De internationale oliemarkt voldoet namelijk ook aan wetmatigheden van de markt. Alleen wordt die markt sterk beïnvloed door het 'rent-seeking' gedrag van staten (dat is het najagen van onverdiend inkomen³⁰) alsmede door strategische en politieke overwegingen.

Inzicht in het hele samenspel of zo u wilt, het regime van de internationale oliemarkt en de veranderingen daarin, vereisen een benadering waarin de uitwisseling tussen staatsgezag en markt centraal staat.³¹

De Rol van de Staat

In de naoorlogse periode was de rol van de staat in de economie relatief veel overheersender dan in voorgaande perioden.³² Dit had te maken met de idee dat de overheid de economische conjunctuur kon bijsturen.³³ De economische problemen, mede als gevolg van de aanzienlijke olieprijsverhogingen in 1973/74, te weten grote betalingsbalansproblemen, toenemende inflatie, en stagnatie van de groei, werden in eerste instantie beantwoord door een nog grotere overheidsbemoeienis.³⁴ Begrotingstekorten liepen op.³⁵

Door het falen van de beproefde recepten van economische politiek werd dit beleid verlaten na een tweede ronde van olieprijsverhogingen in 1979/80.³⁶ In de jaren tachtig komt de neoliberale ideologie van de markt sterk op.³⁷ De kosten van het beleid om de conjunctuur te beheersen werden te hoog. Privatisering en liberalisering van de binnenlandse economie³⁸ luiden een terugtrekking van de staat als producent in en daarvoor in plaats kwam, mede onder druk van de internationale en regionale ontwikkelingen, de deregulerende en re-regulerende staat.³⁹

De Europese interne markt⁴⁰, de liberalisering van kapitaalmarkten⁴¹ en de verdere liberalisering van de internationale handel⁴² waren zowel een uiting als aanjager van deze omslag, al naar gelang een staat voorloper of volger was.⁴³

Daarmee werden de internationale economische organisaties als IMF, Wereldbank en GATT/WTO belangrijke instrumenten voor het realiseren van, op Amerikaanse leest geschoeide, internationale markten.⁴⁴ In de woorden van Suzan Strange, een van de belangrijkste grondleggers van de internationale politieke economie: de 'principes, normen, regels en besluitvorming' worden steeds meer eenvormig westers omdat zij de structurele macht uitoefenen.⁴⁵ In de periode na 1973, en vooral na 1979/80, zien we een versneld proces van liberalisering van markten op gang komen.⁴⁶

In de internationale oliesector voltrok zich evenwel een omgekeerd proces. Van een oligopolitische marktstructuur, waar een aantal grote internationale oliemaatschappijen de werking van de markt bepaalden⁴⁷, ontwikkelde de olie-industrie zich juist onder invloed van de OPEC naar een markt die werd overheerst door de overheid.⁴⁸

De belangen van de grote internationale oliemaatschappijen in de belangrijkste OPEC landen, Saoedi-Arabië, Koeweit, Irak, Iran, Venezuela werden in de loop van de jaren zeventig genationaliseerd.⁴⁹ Daarmee trad een verstatelijking op van de eigendomsverhoudingen in de internationale oliesector.⁵⁰ De weg werd niet alleen

vrij gemaakt voor grotere zeggenschap van de OPEC landen over de productie van olie, maar, naar later bleek, ook voor veel inefficiënties en corruptie in het overheids-apparaat.⁵¹

De macht van de OPEC in de jaren zeventig was ook groot omdat de OESO-landen zeer afhankelijk bleken van olie-importen uit slechts een paar olie-exporterende landen.⁵² Deze afhankelijkheid zorgde ten tijde van de eerste oliecrisis voor scherpe politieke tegenstellingen en een groot en langdurig wantrouwen ten aanzien van de bedoelingen van de OPEC.⁵³ De importafhankelijkheid, die ook vandaag weer een belangrijke rol speelt, kon OPEC echter moeilijk worden verweten. Deze was het gevolg van de marktstructuur in die tijd.

Marktstructuur

Machtspolitiek van de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en in mindere mate Frankrijk na de Eerste Wereldoorlog hadden ervoor gezorgd dat de olieproductie in handen kwam van een beperkt aantal ondernemingen, namelijk British Petroleum, Shell, Exxon, Texaco, Chevron, Mobil, Gulf en het Franse CFP.⁵⁴ In het bijzonder de uitbating van de zeer grote reserves van Saoedi-Arabië (nu nog steeds zo'n 25% van de aangetoonde wereldoliereserves⁵⁵) werden zelfs een exclusief Amerikaans onderonsje.⁵⁶ De zeven grootste oliemaatschappijen - bloemrijk de zeven zusters genoemd⁵⁷ - vertegenwoordigden in 1972 77.6% van de olieproductie in het Midden-Oosten, 77.1% van de totale OPEC productie en 70% van de wereldolieproductie.⁵⁸ Het aandeel van het Midden-Oosten in de wereldolieproductie in 1972 was 34% en het aandeel in de totale wereldoliehandel was 56.4%.⁵⁹

De productiecapaciteit van de landen om de Perzische Golf⁶⁰, maar vooral Saoedi-Arabië, was zo groot, dat deze als het ware een natuurlijke specialisatie afdwongen van de internationale oliemaatschappijen. Zij produceerden, vervoerden, verwerkten en verkochten olie uit het Midden-Oosten voornamelijk in de OESO-landen. De oligopolistische aanbodstructuur was dus mede debet aan de importafhankelijkheid.

De overheersende plaats die het Midden-Oosten in hun activiteiten inneemt, behalve bij Shell en Exxon, betekende dat de maatschappijen niet actief waren in exploratie in andere nieuwe oliegebieden.⁶¹ De reusachtige oliereserves gaven ze een remmende voorsprong, een stuk geschiedenis dat de staatsoliemaatschappijen van de OPEC landen nog maar eens nauwgezet door moeten nemen, zeg ik gekscherend vanaf deze kansel.

Met de nationalisatie van de concessies in de jaren zeventig, raakten deze ondernemingen ernstig in de problemen omdat zij weinig tot geen alternatieven hadden voor de olieproductie in het Midden-Oosten.⁶² Ook ontbrak het bij sommigen aan kennis en organisatie om deze activiteiten snel op te pakken. Er volgde een

concentratie van de activiteiten op de 'veilige' investeringsgebieden in de Verenigde Staten en Europa, waar ze moesten concurreren met relatieve nieuwkomers in de markt.

Investeringen

De investeringen van internationale oliemaatschappijen in de Noordzee, Alaska en onlangs in de landen om de Kaspische Zee en de vele andere Niet-OPEC landen hebben de controle van OPEC over de wereldolieproductie in de loop der tijd verminderd.⁶³

OPEC produceert nu een kleiner gedeelte van de wereldolieproductie dan in 1973, namelijk 41 % tegen 53% in 1973, terwijl de OPEC productie nagenoeg dezelfde is met zo'n 28 tot 30 miljoen vaten per dag.⁶⁴

Sinds 1973 is de wereldolieproductie ongeveer 15 miljoen vaten per dag hoger.⁶⁵ Deze stijging komt bijna geheel uit het aanbod van Niet-OPEC landen. De OPEC heeft dus geen kans gezien om het marktaandeel meer in overeenstemming te brengen met het aandeel in de bewezen wereldoliereserves.⁶⁶ Het aandeel van de OPEC in de reserves is momenteel ongeveer 78% en daarvan bevindt zich het merendeel in de landen om de Perzische Golf.⁶⁷

De investeringsstromen in de internationale olie-industrie zijn, als gevolg van een door de olielanden zelfgekozen beleid, praktisch geheel voorbij gegaan aan de OPEC landen. Zij kozen, in overeenstemming met de keuze voor nationalisatie, voor het zelf ter hand nemen van de ontwikkeling van de oliebronnen. In de meeste landen heeft dat geleid tot het op peil houden van de capaciteit maar niet tot substantiële uitbreidingen.⁶⁸ Door het beleid van productiebeperkingen in het begin van de jaren '80 om de prijzen op een hoog niveau te stabiliseren, liep de OPEC productie terug van 30 miljoen vaten per dag in 1973 tot 17-18 miljoen vaten per dag in de periode 1982-1989.⁶⁹ Pas in de jaren negentig steeg de OPEC productie weer, om recentelijk het niveau van 1973 te benaderen.⁷⁰

Investeren in uitbreiding van de productiecapaciteit is in de jaren tachtig dus niet aan de orde. Het OPEC beleid heeft echter een situatie gecreëerd waarbij de staatsolie-maatschappijen geen kennis hebben kunnen ontwikkelen van exploratie, zeker niet in de offshore.⁷¹ Na de prijsval van 1986 kwamen daar nog eens financieringsproblemen bij, waardoor de zelfstandige toekomst van de olie-industrie in sommige OPEC landen nadrukkelijk in gevaar kwam.⁷²

De druk op de overheidsbestedingen in deze landen werd zo groot dat naarmate de inkomsten uit olie daalden, de behoefte aan meer olie-inkomsten groeide. De investeringsbehoeften van de olie-industrie moet heftig concurreren met

investerings en uitgaven in andere sectoren.⁷³ Schulden, begrotingstekorten en betalingsbalansonevenwichtigheden hebben de OPEC landen de laatste 10 jaar parten gespeeld.⁷⁴ De overheid kan zich eigenlijk de risico's van het ondernemen niet meer permitteren.⁷⁵

De druk op de OPEC landen om te liberaliseren wordt dan ook steeds groter.⁷⁶ Toegang tot internationale kapitaalmarkten en het invoeren van WTO afspraken vormen een belangrijke externe pressie op deze landen.

De politieke elite in een aantal landen staat noodzakelijke hervormingen echter in de weg.⁷⁷ Het is vanuit deze druk op de economie van de OPEC landen en het onvermogen de economie te hervormen, dat het recente optreden van de OPEC moet worden gezien.

Dat brengt ons bij de recente ontwikkelingen op de oliemarkt.

Lage olieprijsen in 1998

In februari 1999, nu zo'n 19 maanden geleden, waren de prijzen voor ruwe olie zeer laag. Een vat olie 'deed' in die tijd ongeveer \$10-12, afhankelijk van de kwaliteit van de olie. De olieprijs was gaan dalen in december 1997 toen de OPEC landen besloten de olieproductie te verhogen,⁷⁸ terwijl de vraag tijdelijk afnam door de financiële crisis in Azië.⁷⁹

Het belang van de Aziatische markt is zeer groot. De jaren van economische groei van deze 'Emerging Market Economies' hebben geleid tot een aanzienlijke groei van de olieconsumptie. In 1999, vertegenwoordigde Azië al 27% van de wereld olieconsumptie.⁸⁰ Dat is ongeveer 20 miljoen vaten per dag. Tien jaar eerder was dat nog maar 20%.

De economische schade in de olieproducerende landen als gevolg van de prijsval was zeer groot. De landen zagen de olie-inkomsten sterk dalen⁸¹ en de tekorten op zowel de betalingsbalans als de overheidsbegroting liepen snel op. In Saoedi-Arabië werden pogingen om gedurende tien jaar het begrotingstekort weer binnen aanvaardbare proporties terug te brengen, in één jaar tenietgedaan⁸² en kwam de Saoedische munt, de Riaal, onder druk.⁸³ Pogingen in 1998 van Saoedi-Arabië, Mexico en Venezuela om de prijs te herstellen met productiebeperkingen liepen op niets uit.⁸⁴

Brachten de lage olieprijsen voor de meeste olieproducerende landen grote economische en politieke problemen mee⁸⁵; voor één land leidden zij tot een belangrijke politieke doorbraak, te weten Irak.

Garen spinnen

Onder het VN 'Olie Voor Voedsel' programma⁸⁶ mocht Irak olie exporteren tot een bedrag van \$1 miljard initieel per 90 dagen.⁸⁷ Tot 1998 betekende dat een productie van ongeveer 500-600 duizend vaten per dag. In 1998 kon als gevolg van de lage olieprijsen en de verruiming van het programma⁸⁸, de productie al stijgen tot meer dan twee miljoen vaten per dag. Bovendien leidde een crisis met de UNSCOM, de VN controleurs op de verwijdering van de massavernietigingswapens in Irak, wel tot Amerikaanse en Britse bombardementen maar niet tot het herstellen van de controles en het in het gareel brengen van Irak.

In 1999 liep de olieproductie op tot 2,5 miljoen vaten per dag en inmiddels is deze bijna 3 miljoen vaten per dag, ondanks de hoge olieprijsen en daardoor veel hogere olie-inkomsten dan het Olie Voor Voedsel Programma strikt genomen toelaat.

Voor Saddam Hoessein kwam de crisis in Kosovo vorig jaar wellicht als een welkome bliksemafleider. Irak kon zich in korte tijd weer ontpoppen als een belangrijke olieproducent, wiens hogere productie momenteel niet meer kan worden gemist. Gezien enkele recente uitspraken over eventuele Irakese productiebeperkingen⁸⁹ en verhoogde spanningen aan de Irak-Koeweitse grens, mogen we aannemen dat Saddam Hoessein zich bewust is van de ontstane situatie.⁹⁰ Zij heeft Irak een drukmiddel verschaft om de discussie over de voortzetting van de economische sancties tegen het land te beïnvloeden.⁹¹

Productiebeperkingen

De economische pijn maakte de volgende poging van Saoedi-Arabië, Venezuela en Mexico om de productie te beperken tot een meer serieuze en verklaart ook de onverwachte standvastigheid van de landen zich aan de afspraken te houden. In maart 1999 voerden deze landen een forse productiebeperking door⁹², welke door OPEC werd ondersteund en zodoende de prijs op een hoger niveau, van ongeveer 21 dollar te stabiliseren.

De prijs van ruwe olie steeg in korte tijd boven de \$20 per vat. In augustus 1999 wordt, met de winter voor de deur, de eerste ongerustheid uitgesproken over de prijsontwikkeling.⁹³ Maar speculaties over een eventuele verruiming van de OPEC productie hebben al zo'n prijsverlagend effect, dat de OPEC landen de discussie snel afsluiten. De angst voor een ongecoördineerde productie-uitbreiding en het nog zeer fragiele herstel van de economie van de olielanden overheerste de besluitvorming.⁹⁴ Achteraf moeten we constateren dat de OPEC door niets te doen, toen de kans heeft laten liggen om de prijs op het gewenste niveau van \$20-25 per vat te stabiliseren.

Het ontbreekt de OPEC echter aan een afdoende mechanisme om gedoseerd extra olie op de markt te brengen.⁹⁵ De rivaliteit tussen de OPEC landen onderling en de

wijze van besluitvorming, belemmeren een systeem van automatische productie-veranderingen als de markt daar om vraagt. OPEC is immers een intergouvernementele organisatie waar besluiten met een zo groot mogelijke overeenstemming genomen worden. Dat maakt het beleid van OPEC om te komen tot prijsstabilisatie door marktinterventies ook tot een onvolkomen beleid.

Zachte landing?

In de eerste twee maanden van 2000 stijgt de prijs van olie ineens boven de \$30 per vat. Weer reageerde OPEC niet en schoof de beslissing over een eventuele productie-verhoging naar de vergadering van maart 2000.⁹⁶

In de volle verwachting dat de productie verruimd zal worden, gaat de markt in 'backwardation' (huidige prijs is hoger dan toekomstige prijs), een situatie die zich in 2000 blijft voordoen. De oliereserves in de olieconsumerende landen slinken nu snel.

In februari 2000 wordt een ander belangrijk knelpunt duidelijk. Door een koude golf in het Noordwesten van de Verenigde Staten houdt de vraag naar huisbrandolie veel langer aan dan normaal. Doordat de raffinage industrie in het land al op volle toeren draait en er geen onbenutte capaciteit meer beschikbaar is, kunnen de raffinaderijen niet op tijd beginnen met het aanleggen van de voorraden zomerbenzine. De prijzen van benzine lopen op, ook op de markten in Europa en Azië.

De productieverhoging waartoe in maart 2000, onder grote Amerikaanse diplomatieke druk⁹⁷, werd besloten bleek te gering om de prijs van ruwe olie structureel te doen dalen. In de OPEC werd als compromis besloten de prijs te stabiliseren tussen de \$22 en \$28 per vat. Hoeveel extra olie daarvoor nodig was op de internationale markt, bleek een groot punt van discussie tussen de lidstaten, vooral tussen Saoedi-Arabië en Iran.⁹⁸ Saoedi-Arabië was een voorstander van een grotere productie-uitbreiding en ziet de prijs liever onder de \$25. Het land beschikt ook, als een van de weinige OPEC landen, over de benodigde extra productiecapaciteit. Iran verzette zich echter hiertegen omdat het land nauwelijks de productie kan opvoeren.⁹⁹ Een productie-verhoging betekent voor Iran vrijwel zeker een inkomstendaling.¹⁰⁰ Iets wat de regering van dit land zich maar moeilijk kan permitteren zonder ook de uitgaven in te krimpen.

Ook de productie-uitbreidingen in juni en september van dit jaar hebben niet het gewenste effect.¹⁰¹ Toch heeft de OPEC de productie dit jaar nu al met zo'n twee miljoen vaten per dag opgevoerd en blijkt nergens uit dat er fysieke tekorten bestaan aan ruwe olie. De prijsdruk lijkt vooral te ontstaan door de grote handelsactiviteit op de futures-markten.¹⁰²

Hoge vraag

De vraag naar olie is echter ook groot. De economische opleving in Azië en Europa en de aanhoudend hoge groei in de Verenigde Staten zorgen voor een robuuste vraag naar olie in het lopende jaar.¹⁰³ De importafhankelijkheid van de Verenigde Staten, loopt als gevolg hiervan op naar 58% van de binnenlandse behoefte.¹⁰⁴

De periode van lage olieprijsen in de jaren hiervoor en het grote vertrouwen van consumenten in landen als de VS, maar ook in Nederland, hebben geleid tot een afnemend energiebewustzijn van de consumenten. Zo bestaat bijvoorbeeld in de VS het wagenpark nu voor een belangrijk deel uit brandstofslurpende terreinwagens.

Zorgen om de toekomst

De bereidheid van de OPEC om, in weerwil van de eigen korte termijnbelangen, toch de productie te blijven opvoeren heeft te maken met de bezorgdheid over de effecten van de hoge olieprijsen op de economische groei en inflatie in de consumerende landen enerzijds en de effecten op de investeringsplannen van grote oliemaatschappijen anderzijds.¹⁰⁵

Een afzwakking van de groei en een stijging van de inflatie kunnen leiden tot maatregelen die de olieconsumptie remmen. De oproep aan de overheden van consumerende landen om ook maatregelen te nemen, c.q. de heffingen en dergelijke te verlagen, om de effecten van de hoge eindgebruikerprijsen op de economische groei en de inflatie te verminderen, is begrijpelijk. Ook in het licht van de maatregelen die zijn afgesproken in het Kyoto protocol.¹⁰⁶ Gemiddeld genomen bestaat de eindgebruikerprijs in de OESO landen namelijk voor meer dan 50% uit belastingen.¹⁰⁷ In Europa ligt deze druk veel hoger. Bovendien zijn de olieprijsen hier extra hoog door de zwakte van de Euro ten opzichte van de dollar.¹⁰⁸

Een andere zorg van landen als Saoedi-Arabië is dat bij aanhoudend hoge prijzen, nieuwe investeringen in olieproductie zullen worden uitgelokt.¹⁰⁹ Deze nieuwe olie zal met de OPEC olie gaan concurreren, net nu de Noordzee en Alaska over hun hoogtepunt heen zijn.

Voor al de investeringen in de landen om de Kaspische Zee baren de OPEC landen zorgen.¹¹⁰ Zij vrezen de vergroting van het aanbod op een moment dat de vraag onder invloed van het CO₂-beleid in OESO-landen terug kan gaan lopen.¹¹¹ Bovendien hebben ze zelf ook expansieplannen, als ze tenminste een oplossing voor de financiering hiervan kunnen vinden.¹¹²

Het feit dat de internationale oliemaatschappijen zich met grote investeringen vastleggen aan de Kaspische Zee regio, zal betekenen, dat net als de Noordzee olie in de jaren tachtig, deze olie zijn weg naar de markt zal vinden.¹¹³

Kaspische Zee

Op dit moment produceren de landen nog maar 1,25 miljoen vaten per dag. De bewezen reserves zijn in 1999 ongeveer 16 miljard vaten, vergelijkbaar met de reserves in de Noordzee en zijn ongeveer 1,5% van de bewezen wereldoliereserves.¹¹⁴ De recente resultaten van olieboringen in het offshore veld Kashagan in Kazakstan wijzen echter op veel grotere reserves¹¹⁵, waardoor de regio in potentie een nog belangrijker plaats in de toekomstige internationale oliemarkt kan gaan innemen. Daarnaast heeft de regio ook veel potentieel als exporteur van gas. In 1999 vertegenwoordigde de regio ongeveer 5% van de bewezen wereldgasreserves.¹¹⁶

Het grote knelpunt in het realiseren van het potentieel rond de Kaspische Zee waren de transportproblemen¹¹⁷, de juridische onduidelijkheid omtrent de toepasbaarheid van het Zeerecht¹¹⁸ en de regionale politieke problemen¹¹⁹.

De meest logische (goedkoopste) route om de olie uit de regio te transporteren is het maken van een aansluiting op en het uitbreiden van het Iraanse pijpleidingen netwerk.¹²⁰ Daarmee zou de olie vanuit de olie-exporthavens in Iran, zoals Kharg eiland, verder per schip naar de eindbestemming kunnen worden vervoerd.

De olie zou dan ook dichterbij de nog steeds snelgroeiende Aziatische markt kunnen worden ingescheept waardoor transportkosten beperkt blijven.

De politieke en economische belangenbehartiging van Rusland, de Verenigde Staten en Europa zullen er echter voor zorgen dat de ontsluiting van het gebied niet volgens deze route zal verlopen.¹²¹ Er bestaat momenteel enige overeenstemming over de route van de nieuwe exportpijpleidingen. Deze zullen deels door Rusland lopen naar de kust van de Zwarte Zee en van daar, per schip vervoerd worden. Complicatie is daarbij de belasting van de kwetsbare Bosporus. Een alternatief is het aanleggen van een pijpleiding door Turkije, naar de olie-exporthaven Ceyhan in de Middellandse Zee. Voorwaarde is wel dat Tsjetsjenië en Dagestan een onderdeel blijven van de Russische Federatie en niet worden beroerd door nieuwe gewelddadigheden.¹²² Rusland ontvangt voor de transitdienst een vergoeding en behoudt controle over de export van de regio en daarmee politieke invloed.

Het belang van de Amerikanen bij het ontwikkelen van de route door Rusland en Turkije is veelzijdig. Ze willen voorkomen dat Iran al te zeer economisch kan profiteren van de toegenomen activiteit in de regio. Ze willen ook Rusland niet al te veel voor de voeten lopen in het verwezenlijken van zijn economische en politieke ambities in de regio, maar steunen als tegenwicht tegelijk de Turkse ambities.¹²³

Europa heeft van begin af aan ernaar gestreefd de energiebronnen (olie en gas) in het grote Europese huis beschikbaar te maken voor de West-Europese markt. Het Plan

Lubbers was hier duidelijk over. Het Energie Handvest en in 1998 de Declaratie van Baku waren hiervan het logische gevolg.¹²⁴ Het aanleggen van exportinfrastructuur in een andere richting dan de Europese markt is zeer ongewenst omdat daarmee ieder beleid de afhankelijkheid van het Midden-Oosten beheersbaar te houden, tot mislukken is gedoemd.¹²⁵

Voor de regio zelf is een exportinfrastructuur die geheel gericht is op Europa wat minder aantrekkelijk omdat de Europese markt voor olie nog slechts weinig zal groeien, in tegenstelling tot de Aziatische.¹²⁶

De ontsluiting van de regio om de Kaspische Zee vergt veel investeringskapitaal.¹²⁷ Eenmaal verplichtingen aangegaan zullen de oliemaatschappijen doorgaan met de ontwikkeling van de regio. Hoewel de productiekosten in het gebied relatief hoog zijn, zeker in vergelijking met de productiekosten in de landen om de Perzische Golf, houden de oliemaatschappijen zich aan de zelf opgelegde norm van de gemiddelde productiekosten van 12-14 dollar per vat¹²⁸.

Daar een prijs van lager dan 12 dollar per vat onaanvaardbaar is voor de OPEC landen en zal leiden tot marktinterventie, creëren zij met deze kostennorm een situatie waarbij zij ook bij lagere olieprijsen deze olie winstgevend op de markt kunnen afzetten. Voor de OPEC landen betekent de ontwikkeling van de Kaspische Zee regio een nieuwe concurrent, die te vergelijken is met de opkomst van de Noordzeeolie in de jaren tachtig.

Wat de Kaspische Zee regio extra aantrekkelijk maakt voor de internationale oliemaatschappijen en de Westerse consumerende landen zijn de aardgasreserves.¹²⁹ Met het Kyoto Protocol prominent op de internationale agenda, zal het belang van aardgasconsumptie alleen maar toenemen.

Een andere belangrijke overweging van een aantal grote OPEC landen zich zorgen te maken over het nieuwe olieaanbod, is dat de jacht op de consument weer verhevigd wordt. Sinds het midden van de jaren tachtig zoeken de OPEC landen naar enige zekerheid van de vraag, vergelijkbaar met het zoeken van aanbodszekerheid van de consumerende landen.

Kyoto Protocol

De besprekingen over het Kyoto Protocol vervullen de OPEC landen met vrees. De olieconsumerende landen hebben zich vastgelegd op het terugdringen van CO2 emissies.¹³⁰ Dit zal onherroepelijk leiden tot een vermindering van de vraag in de belangrijkste olieconsumerende landen.¹³¹ In het vooruitzicht van een toenemend aanbod, zal de ruwe olieprijs hierdoor dalen.¹³² Hoewel de methode van het terugdringen van de CO2 uitstoot nog volop ter discussie staat, ook tussen de VS en

Europa, komen de onderhandelingen langzamerhand in een voor de OPEC beslissende fase.¹³³

Het Kyoto Protocol biedt de mogelijkheid om landen die economische worden getroffen door de milieumaatregelen daar op enige wijze voor te compenseren. De politieke bereidheid van de OESO-landen om daar, wat de OPEC-landen betreft, invulling aan te geven was al gering vóór de olieprijsstijgingen. Gezien de huidige inkomsten van de OPEC en de voortdurende politieke problemen met een aantal van de OPEC regeringsleiders (zoals Iran, Irak, Libië, maar ook Venezuela), is de bereidheid nog geringer.

Ook binnen de OPEC kan er verdeeldheid ontstaan omdat de effecten niet voor alle landen even groot zijn. Landen met nog heel grote oliereserves hebben meer te vrezen van Kyoto dan landen met kleine reserves, terwijl landen die tevens grote gasreserves hebben, kunnen profiteren van een verwachte stijging in de vraag naar gas.¹³⁴

De nu al hoge heffingen, accijnzen en belastingen die op olieproducten worden geheven in consumerende landen en de mogelijke uitbreiding van die lasten voor de eindgebruikers in het licht van de Kyoto onderhandelingen, zijn de OPEC daarom een doorn in het oog.

Oliemaatschappijen

In het voorgaande bespraken wij de effecten van lage olieprijsen op de olieproducerende landen en de reactie hierop. In de ambities van de OESO landen in de Kaspische Zee regio, nemen de internationale oliemaatschappijen een belangrijke plaats in. Ook de internationale oliemaatschappijen leden onder de lage prijzen. Zij ontketenden een spectaculair proces van fusies en overnames.¹³⁵ Exxon-Mobil, BP Amoco Arco, en Total Fina ELF waren in het oog lopende voorbeelden. Shell koos voor een veelomvattend programma van kostenbesparingen.

Het doel van deze grote ondernemingen is om via kostenbesparingen of via synergie-winsten de gemiddelde kosten van een vat olie op \$12 dollar te brengen en zodoende een gezonde bedrijfsvoering veilig te stellen, ook als de olieprijsen laag zijn. De toegang tot het investeren in een aantal belangrijke OPEC landen is nog steeds gesloten, hoewel daar langzaam wel verandering in komt.¹³⁶ Zo is de offshore oliewinning in Iran en in Koeweit opengesteld voor buitenlandse directe investeringen. De verwachting is dat ook Irak zich onmiddellijk, na opheffing van de VN-sancties, zal openstellen voor investeringen van de internationale oliemaatschappijen.¹³⁷ Dat zou de gemiddelde productiekosten van een vat olie voor de internationale oliemaatschappijen aanmerkelijk kunnen verlagen. Maar de investeringsrisico's moeten wel binnen aanvaardbare grenzen blijven. De ondernemingen zullen garanties willen dat zij kun-

nen beschikken over de olieproductie, hetgeen het handelingsvermogen van de olieministers in de OPEC zal beperken en de onderlinge concurrentie om markt-aandeel kan versterken.

De pogingen van de consumerende landen, zoals vorige week nog geopperd door de Europese Commissie, om de toenemende afhankelijkheid van het Midden-Oosten te beperken zijn dan nog moeilijker te realiseren. De verwezenlijking van beleidsvoornemens om meer olie te gaan importeren uit Rusland en de Kaspische Zee hangt af van de investeringen van de internationale oliemaatschappijen in die markten. Zolang het Midden-Oosten niet toegankelijk is voor investeringen zullen de plannen van de oliemaatschappijen en de plannen van overheden van consumerende landen redelijk dezelfde kant opgaan. Indien het Midden-Oosten echter wel toegankelijk wordt voor investeringen, zijn de productiekosten en de politieke risico's in vooral Rusland vele malen hoger.

In de zogenaamde kostenplaatjes van de grote internationale oliemaatschappijen worden de olieverwerkende activiteiten nadrukkelijk onder de loep genomen. Aangescherpte milieueisen aan zowel het productieproces (raffinaderij) als het eindproduct (schonere benzine) nopen tot een herbezinning. In de VS heeft de milieuwetgeving in de jaren negentig, door de 'Clean Air Act', geleid tot een stagnatie in de groei van raffinagecapaciteit waardoor geraffineerde olie zelfs in toenemende mate geïmporteerd moet worden.¹³⁸

Vergunningen voor het bouwen van een geheel nieuwe raffinaderij (greenfield) zijn nog nauwelijks te verkrijgen in Westerse industrielanden. De stagnatie in de capaciteitsgroei en de concentratie van de capaciteit op een kleiner aantal locaties hebben geleid tot krapte en distributieproblemen, met name in de VS.¹³⁹ Daarnaast rezen problemen door de vele verschillende eisen die gesteld worden aan benzine in de verschillende Amerikaanse staten.

Elders is te weinig extra capaciteit beschikbaar om dit op te vangen. Een koud staartje aan de Amerikaanse winter kon daardoor leiden tot grote knelpunten in de product-markten. De geringe onbenutte raffinagecapaciteit onttrekt de industrie de flexibiliteit en stuwt de prijzen van olieproducten als benzine en diesel ver op. Dit knelpunt levert nu nog problemen op, ditmaal ook in de stookoliemarkt. Clinton verzuchtte aan de vooravond van het laatste OPEC-overleg terecht, dat in plaats van een beroep te doen op de OPEC, het aanroepen van de weergoden om een zachte winter meer zin had.

Overheden

De overheden in zowel de VS als Europa moeten zich nu rekenschap geven van de gevolgen van het gevoerde milieu- en energiebeleid. In het licht van de nieuwe

marktomstandigheden en de politieke en strategische belangen moeten zij de doelmatigheid van het huidige beleid toetsen.

De OPEC heeft de consumenten, vooral in Europa, in de afgelopen maanden duidelijk kunnen maken dat de verantwoordelijkheid voor de hoge eindgebruikerprijzen gedeeld moet worden met de oliemaatschappijen en vooral de regeringen van de OESO landen. Op de OPEC website verschenen al in mei 2000 cijfers over de opbouw van de benzineprijs in een aantal landen. En zoals u wellicht zelf heeft kunnen waarnemen, een enkele oliemaatschappij toonde op de bon hoeveel 'belasting' er precies was afgedragen, waarmee werd geprobeerd de nationale regering in de beklaagdenbank te plaatsen.

De pogingen van de Europese regeringen om de oliemaatschappijen in een ongunstig daglicht te stellen door op de verschillen te wijzen in de Europese kale diesel- en benzineprijs leverde in deze publiciteitscampagne niets op. De consumenten begrepen dat het paar centen verschil per liter per land niet de belangrijkste oorzaak was van de hoge prijzen en zetten vooral hun eigen nationale regeringen onder druk.

Zowel in Europa als in de Verenigde Staten hebben de overheden de kritische houding ten aanzien van de OPEC kort geleden vervangen door een kritische houding ten aanzien van de internationale oliemaatschappijen. Zij verwijten de oliemaatschappijen dat ze het oordeel van 'WallStreet' belangrijker vinden dan het dienen van de publieke zaak. Volgens sommige politici hadden de oliemaatschappijen meer onbenutte capaciteit achter de hand moeten houden, meer moeten investeren in bijvoorbeeld Amerikaanse olieproductie, grotere ruwe olie en productreserves moeten aanhouden en ga zo maar door. Een tamelijk onzinnig verwijt in mijn ogen. De internationale oliemaatschappijen voegen zich naar de mores van de internationale markt

Het huidige verwijt komt voort uit de verontrusting van de overheden, dat de internationale oliemaatschappijen niet meer als vanzelfsprekend hun belangen behartigen. De verwijdering in de belangen is deels het gevolg van de internationale marktontwikkelingen en deels het gevolg van het beleid van de verschillende regeringen. Bovendien liggen de groeimogelijkheden voor de internationale oliemaatschappijen om allerlei redenen niet meer alleen in de rijpe consumentenmarkten van de VS en Europa. De VS en Europa zijn uiteraard nog wel erg belangrijke markten voor de oliemaatschappijen, maar mede onder invloed van het milieubeleid, is er weinig expansie meer te behalen. De ontwikkelingen op deze markten zijn veeleer van kwalitatieve aard. Anderzijds kunnen de oliemaatschappijen de nieuwe groeimarkten, zoals in Azië, niet links laten liggen. Een dergelijke verschuiving in de activiteiten maakt de band met de Westerse consumerende landen uiteraard losser. Met dit gegeven moeten de OESO landen rekening houden wanneer zij hun strategische en politieke belangen willen behartigen.

Het afgelopen jaar hebben we een strijd kunnen zien tussen de olieproducerende en Westerse consumerende landen over de toekomstige verdeling van de economische rentes. De internationale oliemaatschappijen vervullen een cruciale rol in die toekomstige verdeling van die rentes en hopen, wellicht als lachende derde, ook hun deel te bemachtigen. Gezien de omvangrijke economische, politieke en strategische belangen die in het geding zijn voor alle betrokken partijen, is het laatste woord hierover nog lang niet gezegd en zal het gebakkelei om olie nog lang door gaan.

Hiermee ben ik aan het einde van het inhoudelijke gedeelte van mijn college gekomen en wil ik graag nog een paar woorden van dank uitspreken.

Danken

Deze universiteit wil ik danken voor het scheppen van een klimaat waardoor ik de kans kreeg om hier en in het buitenland mijn kennis op het gebied van de Internationale Politieke Economie en de internationale oliemarkten te ontwikkelen. De buitenlandse onderwijservaring en de werkwijze van buitenlandse onderzoeksinstituten hebben mij veel waardevolle inzichten gegeven.

Ik spreek de hoop uit dat jonge medewerkers van nu een zelfde stimulerende benadering mogen ontvangen als ikzelf van de verschillende faculteitsbesturen heb mogen ervaren.

Verder ben ik de faculteit zeer erkentelijk voor het instemmen met mijn detachering bij het Instituut Clingendael. Na een aantal zeer intensieve onderwijsjaren, kan ik nu weer een periode meer tijd besteden aan onderzoek. Het werken op Clingendael is zeer dynamisch en stimulerend. De collegialiteit op het instituut is verwarmend.

Het huidige faculteitsbestuur heeft uiteindelijk deze benoeming bewerkstelligd. Waarvoor mijn dank. In deze periode van heroriëntatie en verandering getuigt het van moed, om kennis, die in al die jaren is opgebouwd en die al bij zo vele universiteiten in Nederland is verdwenen, te willen behouden. Onze buitenlandse studenten, maar ook de Nederlandse, waarderen het zeer dat zij op deze faculteit onderwijs kunnen genieten in dit vakgebied.

De opeenvolgende generaties Nederlandse en Buitenlandse studenten wil ik graag bedanken voor de fijne colleges. Zonder jullie inzet kan een docent niet veel uitrichten. Het is de bereidheid om de uitwisseling van kennis aan te gaan die het onderwijs zo vreselijk leuk en stimulerend maakt. Ik verheug me op de toekomstige colleges.

De leden van het OBP dank voor de vele jaren van plezierig werken en de steun die ik van jullie heb gekregen.

Mijn collega's van het Departement Publiekrecht wil ik bedanken voor de fijne samenwerking in de afgelopen jaren. Samen hebben we mooie programma's gemaakt en pal gestaan voor goed onderwijs aan onze Nederlandse en buitenlandse studenten internationaal recht.

Personen

Erkentelijkheid ben ik verschuldigd aan een aantal mensen die me zeer hebben beïnvloed in mijn werk en levensopvattingen. Ik ben in de gelukkige omstandigheid dat ik mensen op mijn levenspad ben tegengekomen, die mij op bijzondere wijze hebben geïnspireerd en gestimuleerd.

Mijn promotor Prof. Henk de Jong dank ik voor zijn geduld, en het stellen van hoge eisen en scherpe vragen. De commentaren op mijn werk zijn stimulerend en van hoofdbrekende kwaliteit. De vriendschap van hem en zijn vrouw Els zijn ons dierbaar.

Jacques van Esch heeft mij kansen gegeven en geleerd hoe ik kansen moet maken. Hij heeft me de fijne kneepjes van het onderwijs bijgebracht en mijn onderzoeksambities vormgegeven. Zonder zijn begeleiding zou ik een minder goede start hebben gemaakt, omdat enthousiasme wel belangrijk is, maar niet genoeg voor een succesvolle loopbaan.

Verder ben ik Prof. Higgott, Prof. Schenk, Prof. Van Staden en Prof. Rood dank verschuldigd. Hun commentaar op mijn laatste boek heeft mij zeer gesterkt om door te gaan op de ingeslagen weg.

Een aantal mensen zijn helaas hier niet meer aanwezig om getuige te zijn van deze dag, hun dag. Allereerst wil ik Prof. Henk Verbiest noemen. Als 14 jarige kwam ik bij hem met een tamelijk geruïneerde rug en een onzekere toekomst. Zijn kundigheid als chirurg en als mens hebben mijn leven een beslissende wending gegeven.

Leo Biegel, mijn leermeester aan de Universiteit van Amsterdam, ontving daags voor zijn overlijden de uitnodiging voor deze dag. Leo heeft mij aan de olie gebracht. Zijn eruditie en geweldige stimulerende stijl van onderwijs zijn altijd een groot voorbeeld geweest, zijn levensvreugde een warmtebron. Leo en Elly onthaalden mij als een eigen kind in huis.

Een aantal jaren geleden gaf Leo me een soort wisselbeker, een replica van een ouderwetse benzinepomp. Ik moest deze doorgeven aan een student waarvan ik het idee had dat zij of hij in zijn en mijn voetstappen zou passen. Zolang Leo nog bij ons was, was ik die student, nu begint mijn opdracht.

Mijn vader is hier vandaag ook niet. Met de dood slechts enkele dagen weg, hebben we samen deze dag besproken. Dat het begin van de herfst een goede keus zou zijn, hoe we de dag zouden inrichten. Hij vond het moeilijk om over zijn dood heen te kijken want hij was er zo graag bij geweest. Mijn vader verdiende om hier te zitten, bij mijn moeder: Samen mijn grootste supporters maar ook mijn grootste Criticasters. Zij hielden me altijd bij de les. Sparta, ik zal jouw woorden niet vergeten.

Last but not least, Joe en Meagan. Meagan zit hiernaast in de docentenkamer het geduld van de heer van der Molen op de proef te stellen en kan niet wachten tot het feest kan beginnen. Meagan we komen er bijna aan.

Joe is mijn steun en toeverlaat. Samen hebben we hard gewerkt aan een leven waarbij we onze academische ambities konden combineren met ons gezin. Lange tijd hebben we ons moeten verdelen over twee landen. Today we stand here together. Let's go get Meagan.

Ik heb gezegd.

- 1 De term onverdiend inkomen (het inkomen dat verdiend wordt door natuurlijke hulpbronnen en kapitaal in de vorm van pacht, dividenden en rente) is hier gemakshalve in de gesproken tekst gebruikt maar is te ruim voor een juiste definitie van de economische rente. Economische rente is namelijk iedere betaling voor het gebruik van een productiefactor, zoals als land, die op de korte en lange termijn een vast aanbod kent. Omdat zulke factor 'inputs' niet gebruikt kunnen worden voor een andere aanwending zijn de transferinkomens nul en zijn betalingen hiervoor economische rentes. *Collins Reference Dictionary of Economics*, London/Glasgow, 1988. De term economische rente wordt soms ook aangeduid als Ricardiaanse rente, gebaseerd op de theorie van het land en ook toegepast op de mijnbouw door David Ricardo in zijn *The Principles of Political Economy and Taxation* (1817), uitgave: Everyman's Classics, London/Melbourne, 1988, met introductie van Donald Winch.
In de olie-industrie zijn de economische rentes aanzienlijk door de grote verschillen in productiekosten 'van put tot pomp' en in de kwaliteit van de olie. Het belang van de economische rente is dat het belast kan worden zonder dat het aanbod hierdoor zal verminderen. Zelf hanteer ik de definitie van Baumol en Blinder: economische rente is iedere betaling voor een productiefactor boven het bedrag dat nodig is om die factor in productie te houden en/of de gewenste hoeveelheid aanbod te produceren. Baumol, W.J. and Blinder, A.S., *Economics, Principles and Policy*, 1991, p. 753.
- 2 In Maart 1999 besloot de OPEC de productie te verlagen naar 22,97 miljoen vaten per dag. Deze beperking was in principe voor een jaar vastgesteld en was een verlaging van de productie met 5.4% ten opzichte van de productie in 1998 van 30,7 miljoen vaten per dag. *OPEC Press Release, no. 2/1999*, 23 maart 1999 en *BP Amoco Statistical Review of World Energy* 1999.
- 3 Van der Linde, C., *Dynamic International Oil Markets, Oil Market Developments and Structure 1860-1990*, Studies in Industrial Organization, Kluwer Academic Publishers, 1991, pp. 14-44; de Jong, H. W., *Dynamische Markttheorie*, Stenfert Kroese, Leiden, 1981, pp. 179-215.
- 4 De Jong, H. W., *op. cit.*, 1981, pp. 110-113; Van der Linde, C., *The State and the International Oil Market, Competition and the Changing Ownership of Crude Oil Assets*, Studies in Industrial Organisation, Kluwer Academic Publishers, Boston/Dordrecht, 2000, pp. 127-150; Arthur, W. B., *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy*, The University of Michigan Press, 1994, p. 1-12.
- 5 Richardson, G. B., *Information and Investment, A Study in the Working of the Competitive Economy*, with a foreword by D. J. Teece, Clarendon/OUP, Oxford, 1990, pp. 206-223.
- 6 Van der Linde, *op. cit.*, 2000, pp. 81-96; Arthur, W.B., *op. cit.*, 1994, p. 9-12.
- 7 Van der Linde, C., 'Van Zwart Goud naar Zwart Zaad', *Internationale Spectator*, april 1999, p. 216-221.
- 8 De productie-, exploratie- en ontwikkelingskosten zijn \$7 per vat of lager (minder dan \$2 in het Midden-Oosten), terwijl deze kosten in Rusland, Europa en Noord-Amerika tussen de \$10 en \$14 liggen. *The Economist*, March 6th 1999, p. 23.

- 9 Hartshorn, J.E., *Oil Trade, Politics and Prospects*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, pp. 169-194.
- 10 Van der Linde, C., *op. cit.*, 2000, pp. 81-96.
- 11 Karl, T. L., *The Paradox of Plenty*, Studies in International Political Economy 26, University of California Press, Berkeley/Los Angeles, 1997, pp. 80-82 en pp. 161-185; Horn, M. J., *The Political Economy of Public Administration*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, pp. 134-169; Van der Linde, *op. cit.*, 2000, pp. 97-127.
- 12 In 1986 liet de OPEC het 'hoge' prijsbeleid van de voorgaande periode los en daalden de prijzen van \$32-35 in de periode 1981-1983 en \$28 in 1984-1985 tijdelijk naar \$10 per vat om in de latere jaren, met uitzondering van een piek in 1990 tijdens de Golfcrisis, tussen de \$16-18 per vat te blijven. *BP Amoco Statistical Review of World Energy 2000*, p. 14.
- 13 Kay, J., 'The Economic Functions of the Tax System', in: *The Economic Borders of the State*, Helm, D., Clarendon/OUP, Oxford, 1989, pp. 218-236.
- 14 OPEC, *Why you pay so much for gasoline and other oil products*, graph 4, (www.OPEC.org/).
- 15 De landen van de Europese Unie zetten op de conferentie in Den Haag (KOP 6; 13-24 november 2000) in op 50% van de doelstelling halen in eigen land en 50% op andere wijze (zoals handel, CDM, etc.). De conferentie werd echter besloten zonder een concreet onderhandelingsresultaat.
- 16 OPEC, *Why you pay so much for gasoline and other oil products*, p. 1.
- 17 Haberler, G., 'The Slowdown of the World Economy and the Problem of Stagflation', in: *Stagflation, Savings, and the State, Perspectives on the Global Economy*, Lal, D. and Wolf, M. (eds.), Worldbank/OUP, Oxford, 1986, p. 71-72.
- 18 OPEC, *Why you pay so much for gasoline and other oil products*, p. 2.
- 19 Keohane, R. O., 'The Theory of Hegemonic Stability and Changes in International Economic Regimes, 1967-1977', in: *International Political Economy, State-Market Relations in the Changing Global Order*, Roe Goddard, C., Passé-Smith, J. T. and Conklin, J. G. (eds.), Lynne Rienner Publishers, Boulder/London, 1996, pp. 95-96.
- 20 Ordeshook, P.C., 'The Emerging Discipline of Political Economy', in: *Perspectives on Positive Political Economy*, Alt, J. E. and Shepsle, K. A. (eds.), Cambridge University Press, Cambridge, 1990, pp. 9-11; Banks, J. S. en Hanushel, E. A., 'Introduction', in: *Modern Political Economy, Old Topics, New Directions*, Banks, J. S. en Hanushel, E. A., Cambridge University Press, Cambridge, 1995, pp. 2-5.
- 21 Katzenstein, P. J., Keohane, R. O., and Krasner, S.D., 'International Organization and the Study of World Politics', in: *Exploration and Contestation in the study of World Politics*, Katzenstein, P. J., Keohane, R. O., and Krasner, S. D. (eds.), The MIT Press, Cambridge, Mass., 1999, p. 15.
- 22 Adelman, M.A. *The Economics of Petroleum Supply* (1993) and *The Genie out of the Bottle* (1995), The MIT Press, Cambridge, Mass., pp. 329-386 and pp. 1-9 e.v.; Seymour, I., *OPEC: Instrument of Change*, Macmillan,

- London/Basingstoke, 1980, pp. 99-119; Alnasrawi, A., *OPEC in a Changing World*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland, 1985, pp. 15-18; and Yergin, D., *The Prize*, Simon & Schuster, New York, 1991, pp. 541-612.
- 23 OPEC werd opgericht tijdens een conferentie van olie-exporterende landen, welke gehouden werd van 10-14 september 1960 in Bagdad, Irak. Venezuela, Iran, Koeweit, Irak en Saoedi-Arabië werden tijdens deze conferentie vertegenwoordigd door de ministers van olie. Deze tekenden op 14 september 1960 een verklaring waarin zij beloofden voor 30 september 1960 de tekst van de resolutie tot oprichting van de OPEC zouden voorleggen aan het bevoegde gezag van hun land, en zodra instemming was verkregen zou de voorzitter van de eerste conferentie ingelicht worden en een tweede vergadering uitschrijven. OPEC, *OPEC Official Resolutions and Press Releases 1960-1983*, pp. 1-2.
 - 24 Van der Linde, C., *op.cit.*, 1991, pp. 147-148.
 - 25 Adelman, M., *op. cit.*, 1995, pp. 89-140; and *BP Statistical Review of World Energy* 1971, 1972 and 1973.
 - 26 Kissinger, H., *Years of Upheaval*, Little, Brown and Company, Boston/Toronto, Chapter 19 and 20, pp. 854-935; Adelman, M., *op. cit.*, 1995, pp. 89-140.
 - 27 Strange, S., *States and Markets, an Introduction to International Political Economy*, Pinter Publishers, 1988, p. 12
 - 28 Martin, L. L. and Simmons B.A., 'Theories and Empirical Studies of International Institutions', in: *Exploration and Contestation in the study of World Politics*, Katzenstein, P. J., Keohane, R. O., and Krasner, S.D. (eds.), The MIT Press, Cambridge, Mass., 1999, pp. 89-117; Garrett, G., 'Global Markets and National Politics: Collision Course or Virtuous Circle?', in: *Exploration and Contestation in the study of World Politics*, Katzenstein, P. J., Keohane, R. O., and Krasner, S.D. (eds.), The MIT Press, Cambridge, Mass., 1999, pp. 147-184.
 - 29 Gilpin, R., *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, Princeton N.J., 1987, pp. 22-23.
 - 30 Rent-seeking verwijst naar onproductieve activiteiten in het najagen van economische winsten. Met andere woorden, winsten boven de winst die in concurrerende omstandigheden behaald kan worden. Baumol, W.J. and Blinder A.S., *op. cit.*, 1991, p. 621; Zie voor een definitie van economische rente noot 1. Zie ook Klitgaard, R., *Controlling Corruption*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles, 1988, pp. 41-47; Shleifer, A. and Vishny, R. W., *The Grabbing Hand, Government Pathologies and their Cures*, Harvard University Press, Cambridge Mass., 1998, pp. 81-89; Shleifer, A., and Treisman, D., *Without a Map, Political Tactics and Economic Reform in Russia*, The MIT Press, Cambridge Mass., 2000, p. 3 en 9.
 - 31 Strange, S., *op. cit.*, 1988, p. 22; Gilpin, R., *op. cit.*, 1987, 8-24; Van der Linde, C., *op. cit.*, 1991, p. 1; and Van der Linde, C., *op. cit.*, 2000, p. 3.
 - 32 Helm, D., 'The Economic Borders of the State', in: *The Economic Borders of the State*, Helm, D. (ed.), Clarendon/OUP, Oxford, 1989, pp. 9-10; Yergin, D. and Stanislaw, J., *Commanding Heights, The Battle Between Government And The Marketplace That Is Remaking The Modern World*, Touchstone, New York, 1998,

- pp. 12-17; Worldbank, *The State in a Changing World*, Worldbank Development Report 1997.
- 33 Gilpin, R., *op. cit.*, 1987, p.126-129.
 - 34 Haberler, G., *op. cit.*, in: *Stagflation, Savings, and the State, Perspectives on the Global Economy*, Lal, D. and Wolf, M. (eds.), Worldbank/OUP, Oxford, 1986, p. 72; Yergin, D. and Stanislaw, J., *op. cit.*, pp. 302-330.
 - 35 Gros, D. and Thygesen, N., *European Monetary Integration, From the European Monetary System to European Monetary Union*, Longman/St. Martins Press, London/New York, 1992, p. 269-291; Obstfeld, M. and Rogoff, K., *Foundations of International Macroeconomics*, The MIT Press, Cambridge Mass., 1997, pp. 129-164.
 - 36 Krugman, P., 'Adjustment in the World Economy', in: *Currencies and Crisis*, Krugman, P., The MIT Press, Cambridge Mass., 1993, pp. 3-31; Eichengreen, B., *Globalizing Capital*, Princeton University Press and Leuven University Press, Princeton N.J./ Leuven, 1996, pp. 145-152; Mundell, R. A., 'The Great Exchange Rate Controversy: Trade Balances and The International Monetary System', in: *International Adjustment and Financing, The Lessons of 1985-1991*, Bergsten, C.F. (ed.), Institute for International Economics, Washington D.C., 1991, pp. 189-238; Kenen, P., 'What Have We Learned About the International Adjustment Process?', in: *International Adjustment and Financing, The Lessons of 1985-1991*, Bergsten, C.F. (ed.), Institute for International Economics, Washington D.C., 1991, pp. 267-273; Krugman, P. R., 'Has the Adjustment Process Worked?', in: *International Adjustment and Financing, The Lessons of 1985-1991*, Bergsten, C.F. (ed.), Institute for International Economics, Washington D.C., 1991, pp. 277-322; Leiderman, L. and Svensson, L. E. O., 'Introduction', in: *Inflation Targets*, Leiderman, L. and Svensson, L. E. O. (eds.), CEPR, London, 1995, pp. 2-4; Williamson, J. and Milner, C., *The World Economy, A Textbook in International Economics*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, 1991, pp. 393-396.
 - 37 Helm, D., *op. cit.*, in: *The Economic Borders of the State*, Helm, D. (ed.), Clarendon/OUP, Oxford, 1989, p. 10; Eichengreen, B. and Kenen, P. B., 'Managing the World Economy under the Bretton Woods System: an Overview', in: *Managing the World Economy*, Eichengreen, B. and Kenen, P. B. (eds.), Institute for International Economics, Washington D.C., 1994, pp. 3-57; Padoa-Schioppa, T. and Saccomanni, F., 'Managing a Market-Led Global Financial System', in: *Managing the World Economy*, Eichengreen, B. and Kenen, P. B. (eds.), Institute for International Economics, Washington D.C., 1994, pp. 235-268.
 - 38 Mayer, C., 'Public Ownership: Concept and Applications', in: *The Economic Borders of the State*, Helm, D. (ed.), Clarendon/OUP, Oxford, 1989, pp. 251-274.
 - 39 Graham, C. and Prosser, T., *Privatizing Public Enterprises, Constitutions, the State, and Regulation in Comparative Perspective*, Clarendon Press, Oxford, 1991, pp. 138-209; Kay, J. and Vickers, J., 'Regulatory Reform: An Appraisal', in: *Deregulation or Re-regulation, Regulatory Reform in Europe and the United States*, Majone, G. (ed.), Pinter Publishers, London, 1992, pp. 223-251; Shleifer,

- A. and Vishny, R. W., *op. cit.*, 1998, pp. 137-151; Vickers, J. and Yarrow, G., *Privatization, An Economic Analysis*, The MIT Press, Cambridge Mass., 1988; Armstrong, M., Cowan, S. and Vickers, J., *Regulatory Reform, Economic Analysis and British Experience*, The MIT Press, Cambridge Mass., 1994, pp. 99-133; Stiglitz, J. E., *Whither Socialism?*, The MIT Press, Cambridge Mass., 1995, pp. 171-196; Neumann, M. J. M., Emerson, M., Mayer, C., Breyer, S., 'The appropriate level of regulation in Europe: local, national or community-wide? A roundtable discussion', *Economic Policy*, October 1989, pp. 467-481.
- 40 Winters, L.A., 'The European Community: a case of successful integration?', in: *New Dimensions in Regional Integration*, De Melo, J. and Panagariya, A., CEPR/Cambridge University Press, Cambridge, 1993, pp. 202-233; Woolcock, S., 'Competition among Rules in the Single European Market', in: *International Regulatory Competition and Coordination*, McCahery, J. A., Bratton, W.W., Picciotto, S. and Scott, C., Clarendon Press, Oxford, 1996, pp. 289-321.
- 41 Eichengreen, B., *Toward a New International Financial Architecture, a Practical Post-Asia Agenda*, Institute for International Economics, 1999; Valdez, S., *An Introduction to Global Financial Markets*, Macmillan Business, Basingstoke, 1997; Claassen, E.-M., *Global Monetary Economics*, Oxford University Press, Oxford, 1996, pp. 217-245; Auerbach, R.D., *Money, Banking and Financial Markets*, Maxwell Macmillan International Editions, 3rd edition, New York, 1988, pp. 804-814; Frenkel, M. and Menkhoff, L., 'An Analysis of Competing IMF Reform Proposals', in: *Intereconomics*, May/June 2000, pp. 107-113. Zie ook: de vele link en artikelen op de webpagina van Nouriel Roubini, Stern Business School, NYU.
- 42 Jackson, J., *The World Trading System, Law and Policy of International Economic Relations*, The MIT Press, Cambridge Mass., 1992; Trebilcock, M. J. en Howse, R., *The Regulation of International Trade*, Routledge, London/New York, 1995, pp. 25-56 en 274-300; Hoekman, B. M. and Kostecki, M. M., *The Political Economy of the World Trading System, From GATT to WTO*, Oxford University Press, Oxford, 1995, pp. 9-55; Williamson, J. en Milner, C., *op. cit.*, 1991, p. 355-363; Baldwin, R. E., 'Changes in the Global Trading System: a Response to Shifts in National Economic Power', in: *Protectionism and World Welfare*, Salvatore, D. (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 1993, pp. 80-98; Krugman, P., *The Accidental Theorist*, W.W. Norton, New York, 1998, pp. 75-79.
- 43 Brown, J. G., 'Competitive Federalism and Legislative Incentives to Recognize Same-Sex Marriage in the USA', in: *International Regulatory Competition and Coordination*, McCahery, J. A., Bratton, W.W., Picciotto, S. and Scott, C., Clarendon Press, Oxford, 1996, pp. 257-285.
- 44 Salvatore, D., 'Trade Protectionism and Welfare in the United States', in: *Protectionism and World Welfare*, Salvatore, D. (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 1993, pp. 311-335; Tanzi, V. en Coelho, I., 'Restrictions to Foreign Investment: a new form of protectionism?', in: *Protectionism and World Welfare*, Cambridge University Press, Salvatore, D. (ed.), Cambridge, 1993, pp. 200-218.
- 45 Strange, S., *op. cit.*, 1988, p.25

- 46 Strange, S., 'Rethinking Structural Change in the International Political Economy: States, Firms, and Diplomacy', in: *Political Economy and the Changing Global Order*, Stubbs, R. and Underhill, G. R. D., Macmillan Press, Basingstoke, 1994, pp. 104-106; Armstrong, M., Cowan, S. en Vickers, J., *op. cit.*, 1994, pp. 99-133.
- 47 Adelman, M., *op. cit.*, 1996, pp. 44-68; Odell, P., *Oil and World Power*, Penguin Books, Harmondsworth, 1983, pp. 25-49; Jacoby, N. H., *Multinational Oil, A Study in Industrial Dynamics*, Macmillan Publishing Co., New York, 1974; Roncaglia, A., *The International Oil Market, a case of Trilateral Oligopoly*, Macmillan, Basingstoke, 1985; Tugendhat, C., Hamilton, A., *Oil, the biggest business*, Eyre Methuen, London, 1975; Turner, L., *Oil Companies in the International System*, George Allen & Unwin, London, 1983; Blair, J. M., *The Control of Oil*, Vintage Books, New York, 1978; Hamilton, A., *Oil, The Price of Power*, Michael Joseph/Rainbird, London, 1986, pp. 77-129; Sampson, A., *The Seven Sisters, the greatest companies and the world they made*, Coronet, seventh impression, London, 1985; Yergin, D., *op. cit.*, 1991, pp. 499-540.
- 48 Karl, T. L., *op. cit.*, 1997, pp. 23-44; Randall, L., *The Political Economy of Venezuelan Oil*, Praeger, New York, 19-62; Fee, D., *Petroleum Exploitation Strategy*, Belhaven Press, London, 1988, pp. 7-17; Koursenas, M., *Oil, state and Industrialization in Iran*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, pp. 5-29; Odell, P. R. and Vallenilla, L., *The Pressures of Oil, a Strategy for Economic Survival*, Harper Row, London, 1978, pp. 25-36.
- 49 Luciani, G., *The Oil Companies and The Arab World*, Croom Helm, London, 1984, pp. 8-33; Wall, B. H., *Growth in a Changing Environment, A History of Standard Oil Company (New Jersey) 1950-1972 and Exxon Corporation 1972-1975*, McGraw-Hill Book Company, New York, pp. 871-892; Sinclair, S., *The World Petroleum Industry, The Market for Petroleum and Petroleum Products in the 1980s*, Euromonitor Publications, London, 1984, pp. 5-7; Turner, L., *op. cit.*, pp. 201-204; Van der Linde, C., *op. cit.*, 1991, pp. 179-202.
- 50 Grayson, L. E., *National Oil Companies*, John Wiley and Sons, Chichester, 1981, pp. 1-22; Van der Linde, C., *op. cit.*, 2000, pp. 3-24.
- 51 Adelman laat geen twijfel bestaan over zijn mening over het functioneren van staatieliemaatschappijen: "Socialism died in the 1980s as a fighting faith and is scorned as a bad idea whose day has gone. Yet most of world's oil is still produced by flabby national dinosaurs, OPEC and non-OPEC. The problem is much older. Ibn Khaldun stated it 600 years ago: "Commercial activity by a ruler is harmful to his subjects and ruinous to the tax revenue" [Ibn Khaldun 1377 (1967) p. 232] Even state corporations that are not corrupt and wasteful cannot follow a rational investment plan. The money they handle is not their own. Their revenues are bespoke for "national needs"-that is special interests." Adelman, M., *op. cit.*, 1996, p. 8-9. Zie ook: Leite, C. and Weidman, J., *Does Mother Nature Corrupt? Natural Resources, Corruption and Economic Growth*, IMF Working Paper, WP/99/85; Gelb, A., *Oil Windfalls, Blessing or Curse?*, Worldbank/OUP, Oxford, 1988, pp. 109-112; Machmud, T. N., *The Indonesian Production Sharing Contract, An Investor's Perspective*, Kluwer Law International, Den Haag, 2000, pp. 163-171; Shleifer, A. and Vishny, R. W., *op. cit.*, 1998, p. 89;

- Rose-Ackerman, S., *Corruption and Government, Causes, Consequences and Reform*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999; Van der Linde, C., *op. cit.*, 2000, p.97-127; Anechiarico, F. and Jacobs, J. B., *The Pursuit of Absolute Integrity, How corruption control makes government ineffective*, The University of Chicago Press, Chicago/London, 1996, pp. 173-188; Klitgaard, R., *op. cit.*, 1988; Johnston, M. 'Public Officials, Private Interests and Sustainable Democracy: When Politics and Corruption Meet', in: *Corruption and the Global Economy*, Elliott, K. A., Institute for International Economics, 1997, pp. 61-107.
- 52 Molle, W., *The Economics of European Integration*, Dartmouth, Aldershot, 1990, pp. 307-308; Van der Linde, C., *op. cit.*, 1991, pp. 99-115. Zie ook noot 25.
- 53 Kissinger, H., *op. cit.*, 1982, pp. 854-935; Van der Linde, J. G. and Lefeber, R., 'International Energy Agency Captures the Development of European Community Energy Law', in: *Journal of World Trade*, Vol. 22, no. 5, October 1988, pp. 5-25.
- 54 Hourani, A., *A History of the Arab Peoples*, Faber and Faber, London, pp. 315-332; Shwadran, B., *The Middle East, Oil and the Great Powers*, Atlantic Press, 1956; Antonius, G., *The Arab Awakening*, Paragon Books, New York, 1979, pp. 243-325; Hendrix, P., *Henri Deterding, De Koninklijke, de Shell en de Rothschilds*, SDU Uitgevers, Den Haag, 1996, pp. 221-245; Biegel, L.C., *Minderheden in het Midden-Oosten, Hun Betekenis als Politieke Factor in de Arabische Wereld*, Van Loghum Slaterus, Deventer, 1972, pp. 80-108; Mosley, L., *Grof Spel, Strijd om het Midden-Oosten 1890-1974*, Manteau, Brussel/Den Haag, 1974; Mansfield, P., *The Arabs*, Penguin Books, Harmondsworth, 1980, pp. 187-283; Lawrence, T. E., *Seven Pillars of Wisdom*, The Reprint Society, London, 1939, vol. I and II; Yergin, D., *op. cit.*, 1991, pp. 167-303; Sampson, A., *op. cit.*, 1985, pp. 61-128; Van der Linde, C., *op. cit.*, 1991, p. 120.
- 55 *BP Statistical Review of World Energy 2000*, p. 4.
- 56 Halliday, F., *Arabia without Sultans*, Penguin Books, Harmondsworth, 1979, pp. 47-78; Lacey, R., *The Kingdom*, Fontana/Collins, 1982, pp. 225-275. Zie ook noot 54.
- 57 Enrico Mattei van de Italiaanse staatsoliemaatschappij AGIP verwees voor het eerst naar de Zeven Zusters, "le sette sorelle", en heeft de benaming snel gepopulariseerd. Sampson, A., *op. cit.*, p. 11 and 161-165.
- 58 *Ibid.*, p. 215.
- 59 *BP Statistical Review of World Energy 1973*.
- 60 Aan het eind van de jaren vijftig ondervonden de grote oliemaatschappijen steeds meer concurrentie van de kleine Amerikaanse 'Independents' en de Franse en Italiaanse staatsoliemaatschappijen. Deze investeerden in landen die buiten de "rode lijn" overeenkomst vielen (zie hiervoor o.a. Sampson 1985, Yergin 1991 en Van der Linde 1991) en in nieuwe olieproducerende landen, zoals in Noord Afrika. De olie uit deze nieuwe olieproducerende landen kon, na de invoering in 1958 van de Amerikaanse olie-invoer quota regeling (Mandatory Oil Import Control Program, 11 March 1958; ter bescherming van de duurdere Amerikaanse olie-industrie) niet of minder gemakkelijk afgezet worden in de grote markt van de Verenigde Staten. Door de Amerikaanse

invoerquota ontstond grotere concurrentie om afzetmarkten in Europa en Azië (Eastern Hemisphere). De nieuwe olielanden, zoals Libië, hadden bewust de concessies aan meerdere oliemaatschappijen verleend en de 'zeven zusters' enigszins buiten de deur gehouden. De prijsstructuur zoals die in de jaren vijftig was gehanteerd door de "zeven zusters" was tegen deze druk niet bestand en de "posted" prijzen daalden officieel in 1959 en 1960 en werden er kortingen op die prijs verleend in de jaren daarna. De deelnemers aan de consortia in de landen om de Perzische Golf ("de zeven zusters") werden gedwongen om de productie in deze landen te beperken, terwijl investeringen in de Amerikaanse olie-industrie moesten worden verhoogd om de verwerkende industrie, die steeds meer olie uit het Midden-Oosten had verwerkt, te kunnen voorzien van zelf geproduceerde olie. De balans tussen de 'upstream' en 'downstream' van deze ondernemingen op wereldschaal werd ernstig aangetast en door de Amerikaanse semi-afsluiting van de internationale markt. Er ontstonden ruwe olie overschotten op de 'Niet-Centraal-Geplande' internationale oliemarkt. Het politieke belang van Iran en Saoedi-Arabië vereiste dat de productie van deze landen in ieder geval moest stijgen met de gemiddelde productiestijging van 10-11% in het Midden-Oosten. De Sjah van Iran pleitte zelfs voor een verhoging van ruim 17% om zijn ontwikkelingsambities te kunnen financieren. Landen met een minder groot politiek gewicht in die tijd, zoals Irak, werden daarvan de dupe, zodat hun olieproductie minder steeg dan het gemiddelde. Bovendien werden sinds januari 1959 onderhandelingen gevoerd over de nationalisatie van de niet-geëxploreerde gebieden die wel in de IPC concessie zaten. Ook gedurende die onderhandelingen daalde de Iraakse productie. Hussein, A., *Iraq: The Eternal Fire, 1972 Iraqi Oil Nationalization in Perspective*, Third World Centre, London, 1981, pp. 58-67; Stork, J., *Middle East Oil and the Energy Crisis*, Monthly Review Press, New York, 1975, pp. 88-89 and pp. 102-156; Hammer, A., *Hammer, Witness to History*, Coronet, London, 1988, pp. 443-514; Blair, J. M., *op. cit.*, 1978, pp. 211-229; Wall, B. H., *op. cit.*, 1988, pp. 667-711; Sampson, A., *op. cit.*, 1985, pp. 198-242; Luciani, G., *op. cit.*, 1984, pp. 16-33; Van der Linde, C., *op. cit.*, 1991, pp. 116-148.

- 61 De internationale oliemaatschappijen zochten na 1945 een balans tussen hun 'upstream' en 'downstream' activiteiten op wereldschaal. Voor een bedrijf als Standard Oil of New Jersey (Exxon) betekende dit, als gevolg van het opbreken van Standard Oil in 1912, dat de raffinaderijen in de Verenigde Staten in toenemende mate werden voorzien van olie uit het Midden-Oosten. Immers, Standard Oil of New Jersey was de voormalige internationale tak van het oude Standard Oil geweest en had na het opbreken van het bedrijf geen Amerikaanse oliebronnen. De vroege internationale oriëntatie van Exxon kan hierdoor worden verklaard, hoewel later wel Amerikaanse bronnen aan de activiteiten zijn toegevoegd. De aanpassingen in het Gulf-plus prijssysteem, aanleiding voor het Amerikaanse Congres om een groot kartelonderzoek te doen in 1952, door het egalisatiepunt steeds verder richting New York op te schuiven, faciliteerde de stijging van de import uit het Midden-Oosten. Met name de partners in ARAMCO, Exxon, Mobil, Texaco en Chevron, hadden grote belangen in de Perzische Golf. Zij participeerden ook in de Iranian en de Iraq Petroleum Company (IPC). De afsluiting van de Amerikaanse markt in 1958 verstoorde

- deze balans. Vooral bedrijven met een geringere verwerkende capaciteit in Europa en Azië en een grote capaciteit in de Verenigde Staten hadden problemen deze olie verder te verwerken en te distribueren binnen de eigen verticale bedrijfsstructuur. De behoefte om zeer actief in nieuwe landen te exploreren naar olie en tevens de felle concurrentie met de 'Independents' en Europese staatsoliemaatschappijen aan te gaan ontbrak. Liever verkochten zij de olie aan derde partijen door middel van lang lopende contracten. De omvang van de bezittingen in het Midden-Oosten en de ontstane onevenwichtigheid tussen de 'upstream' en de 'downstream' domineerde de bedrijfsstrategie. Het had meer nut extra te investeren in verwerkende capaciteit in de olieconsumerende landen buiten de Verenigde Staten. Deze situatie veranderde pas na 1968 toen de importquota van de VS werden verruimd. Luciani, G., *op. cit.*, 1984, pp. 16-33; Van der Linde, C., *op. cit.*, 1991, pp. 179-181.
- 62 De nationalisaties in de jaren zeventig tastte de balans tussen de 'upstream' en 'downstream' activiteiten van met name Texaco, Chevron, Mobil en Gulf (50% aandeel in Kuwait Petroleum) dusdanig aan dat zij voor ruwe olieproductie nagenoeg afhankelijk werden van hun Amerikaanse productie. Shell en Exxon had een meer gediversifieerde en internationale olieproductieportefeuille, terwijl BP weliswaar zwaar getroffen was door de nationalisaties in Koeweit, Irak en Iran, maar net concessies in Alaska en de Noordzee had verworven, die het wegvallen van de olie uit deze landen enigszins kon compenseren. De les voor de staatsoliemaatschappijen is dat de grote reserves en productie in het eigen land, de ontwikkeling van het bedrijf op de internationale oliemarkt en de ontwikkeling van kennis en ervaring in de weg kan staan. Van der Linde, *op. cit.*, 2000, pp. 114-135.
 - 63 Door de nationalisatie van de oliereserves en productie in veel van de OPEC-landen werd er veel geïnvesteerd in Alaska en de Noordzee en later, in de jaren tachtig, als de 'equity-crude' uit vooral het Midden-Oosten vervalt, ook in andere Niet-OPEC-landen. Investerings in China, Viet Nam, Maleisië, Brunei, Oman, Jemen, Egypte, Angola, Peru en Colombia zijn hiervan een voorbeeld. Van der Linde, *op. cit.*, 1991, pp. 184-185.
 - 64 *BP Statistical Review of World Energy* 1974 en 2000.
 - 65 In 1973 was de totale wereld olieproductie 57,7 miljoen vaten per dag (48,1 miljoen exclusief U.S.S.R., Oost Europa en China) en in 1999 71,9 miljoen vaten per dag. *BP Statistical Review of World Energy*, 1973 en 2000.
 - 66 Daly, G., Griffin, J. M. en Steele, H. B., 'Recent Oil Price Escalations: Implications for OPEC Stability', in: *OPEC Behavior and World Oil Prices*, Griffin, J. M. en Teece, D. J., George Allen & Unwin, London, 1982, pp. 145-174; Adelman, M., 'OPEC as a Cartel', in: *OPEC Behavior and World Oil Prices*, Griffin, J. M. en Teece, D. J., 1982, pp. 37-63; Van der Linde, C., en van Bergeijk, P., 'Economic Alliances, Cartel Instability, and the Future of OPEC', *Acta Politica*, 3/1995, pp. 265-288.
 - 67 De landen om de Perzische Golf en Oman hebben samen een aandeel van 64.7% van de bewezen wereldoliereserves. *BP Statistical Review of World Energy* 2000.

- 68 Revolutie en oorlog hebben ertoe geleid dat de productie van Iran is gedaald van 5,8 miljoen vaten per dag in 1973 tot 3,8 miljoen vaten per dag in 1998. Koeweit produceerde in 1972 3 miljoen vaten per dag, in 1999 produceerde het land net 2 miljoen vaten per dag. Irak produceerde weliswaar in 1973 slechts 1,98 miljoen vaten per dag, maar in 1979 produceerde Irak 3,4 miljoen vaten per dag. Nadat Irak alleen olie mocht exporteren onder het 'Olie voor Voedsel programma' van de Verenigde Naties bleef de productie tot 1998 steken op iets meer dan 0,5 miljoen vaten per dag in de jaren 1993-1996 steeg naar 1,2 en 2,5 miljoen vaten per dag in 1997-98 en is nu ongeveer 3 miljoen vaten per dag. *BP Statistical Review of World Energy*, 1973, 1985, 1990 en 2000.
- 69 De omvang van de inbreng in de OPEC productiebeperkingen van Saoedi Arabië was enorm. In 1980 produceerde het land nog 9,9 miljoen vaten per dag. In 1985 was de productie teruggelopen tot 3,1 miljoen vaten per dag. *OPEC Annual Statistical Bulletin*, 1991, p. 51; Hartshorn, J., *op. cit.*, 1993, pp. 169-194; Adelman, M., *op. cit.*, 1993, pp. 407-416; *BP Statistical Review of World Energy* 1980, 1990, 2000.
- 70 In 1999 produceerde de OPEC, ondanks de aangekondigde productieverlagingen van Maart 1999 naar 22,9 miljoen vaten per dag, volgens de *BP Review of World Energy 2000* gemiddeld toch 29,3 miljoen vaten per dag. Dat het gemiddelde zo hoog ligt heeft te maken met het feit dat de productiebeperkingen pas vanaf 1 april 1999 werden ingevoerd en de productie in de eerste drie maanden van het jaar veel hoger was en het feit dat de landen zich nooit helemaal aan de afspraken houden. De discipline was echter deze keer wel veel hoger dan bij voorgaande productieafspraken en lag rond de 80%. De productiebeperkingen begonnen dan ook pas in het derde en vierde kwartaal van 1999 echt effect te hebben op de prijsvorming.
- 71 Ervaring opdoen in winning en vooral in winning van de marginale bronnen, is van groot belang voor het ontwikkelen van nieuwe kennis en winningstechnieken. De exploratie en productie van oliebronnen in Alaska en de Noordzee, beide gebieden confronteerden de oliemaatschappijen met extreme omstandigheden, heeft ervoor gezorgd dat de technologische kennis van de internationale oliemaatschappijen enorm is toegenomen. Deze kennis heeft nieuwe oliebronnen in de offshore economisch winbaar gemaakt. Horizontaal boren, 3-D seismisch onderzoek, drijvende boorplatforms, secundaire en tertiaire productietechnieken etc. zijn in de periode 1973-1990 ontwikkeld en geven de internationale oliemaatschappijen een belangrijke technologische voorsprong, die staatsoliemaatschappijen zonder veel exploratie-ervaring moeten ontberen en slechts tegen hogere kosten kunnen verkrijgen. Adelman (1993) zegt over technologie o.a.: De opvatting dat olieprijsen op de lange termijn moeten stijgen is gebaseerd op de afnemende meeropbrengst. De grootste oliebronnen zullen het eerst worden gevonden. De marginale kosten moeten dus stijgen op termijn en de prijs ook. Echter, het is inmiddels duidelijk dat een dergelijke prijs en kostenstijging zich niet voordoet. Afnemende meeropbrengst worden gecompenseerd door toenemende kennis over de geologie van de aarde en de wijze waarop de mineralen kunnen worden gewonnen en gebruikt. De prijs van olie, zoals die van andere mineralen, is het onzekere fluctuerende resultaat van het

- conflict tussen stijgende marginale kosten, als gevolg van de kleinere en moeilijk winbare bronnen die in toenemende mate gewonnen moeten worden, en de voortgang van de technologische kennis. Adelman, M., *op. cit.*, 1993, p.186.
- 72 Een citaat van Adelman (1996) illustreert de situatie uitstekend: “By 1970, the oil companies were in the saddle only as well-paid jockeys; the oil exporter nations owned the horses and collected the winnings. They could have continued to set excise taxes as a price floor and left the companies in place to invest and produce efficiently and to compete on the narrow margins left to them. But the OPEC nations were prisoners of current opinion and of their own past, resentful at having been exploited and despised as poor and backward. To expel the companies was a moment of bliss. But they soon began to pay for it, and the bill keeps growing.” Adelman, M., *op. cit.*, 1996, p. 5.
- 73 Regeringen van OPEC landen investeren slechts een klein deel van de olie-inkomsten in olieproductie. Tussen 1976 en 1987 hebben de overheden in Afrika en het Midden-Oosten minder dan 2% van die inkomsten geïnvesteerd en moesten investeringen in olie concurreren met subsidies, consumptie en defensie-uitgaven. Adelman, M., *op. cit.*, 1996, p. 9.
- 74 Saoedi Arabië heeft tussen 1982 en 1995 steeds een tekort op de lopende rekening gehad, evenals Indonesië. De OPEC als geheel had een geschat tekort op de lopende rekening in de perioden 1982-1984, 1986-1988 en 1991-1995. *OPEC Annual Statistical Bulletin 1997*; Als gevolg van de prijsval in 1998 kwamen veel OPEC landen weer in de problemen. Iran, Nigeria en Venezuela hadden tekorten op de lopende rekening, *The World Bank, World Development Report 2000/2001*, Oxford University Press, Oxford, pp. 302-303. Venezuela en Indonesië rapporteerden in 1998 een financieringstekort. De andere landen verschaften geen informatie. *Ibid.*, pp. 300-301; In *The Economist* van March 6th 1999 (p. 22) wordt melding gemaakt van de grote economische problemen in Saoedi Arabië, als gevolg van de lage olieprijs. “Low oil prices crippled the Saudi economy in 1998: output shrank by nearly 2%, both the current-account and the budget deficits soared to nearly 10% of GDP and debt approached 100% of GDP”
- 75 Worldbank, *The State in a Changing World*, World Development Report 1997, Oxford University Press, Oxford, p. 63; Wälde, T., Investment Policies in the International Petroleum Industry – responses to the current crisis, in: *Petroleum Investment Policies in Developing Countries*, Beredjick, N. and Wälde, Graham & Trotman, London, 1988, pp. 7-27; Zie ook noot 72.
- 76 De druk van staatsbedrijven op de begroting, ook niet-olie bedrijven, neemt toe. Het totale Iraanse budget voor volgend jaar (dat 23 Maart 2001 begint) is 449.400 miljard Iraanse rialen. Daarvan wordt 298.700 miljard besteed aan staatsbedrijven (66%; staatsbedrijven, banken en non-profit dochterbedrijven) en de rest aan de uitgaven van de ministeries. *Financial Times*, 29 November 2000; De nieuwe president van Mexico (per 1-12-2000) Vicente Fox heeft drie beleidsprioriteiten, waarvan liberalisering van de economie en economische groei onder voorwaarde van begrotingsdiscipline een belangrijke is. In het kader van de liberalisering staat de deregulering van de energiesector hoog op

zijn verlanglijstje. *Financial Times*, 1 December 2000.

- 77 Van der Linde, C., *op. cit.*, 2000, pp. 42-47 en 116-126; Hartshorn, J. E., *op. cit.*, 1993, pp. 150-151 en pp. 164-168.
- 78 Tijdens de 103e 'Meeting of the Conference', van 26 November tot 1 December 1997 te Jakarta, Indonesië, werd de totale officiële OPEC productie verhoogd van 25 miljoen vaten per dag naar 27,5 miljoen vaten per dag per 1 januari 1998. Een beslissing met grote gevolgen voor de olieprijs.
(www.opec.org/193.81.181.14/xxx1/history.htm, p. 10).
- 79 In 1998 nam de vraag in Azië/Pacific af met 420.000 vaten per dag. De wereldvraag nam in dat jaar met slechts 350.000 vaten per dag toe, terwijl de wereldproductie met 1,3 miljoen vaten per dag toenam. *BP Statistical Review of World Energy 2000*.
- 80 *BP Statistical Review of World Energy 2000*.
- 81 De gemiddelde prijs van Nigerian en Dubai samen, twee 'OPEC marker crudes', was in 1997 \$18,73 per vat. In 1998 was deze gemiddelde prijs \$12.39 per vat en in 1999 was deze gemiddelde prijs \$17.78 per vat. In 1997 zijn de OPEC exportinkomsten ongeveer \$163 miljard. In 1998 waren deze inkomsten ongeveer \$113 miljard en in 1999 ongeveer \$150 miljard. Berekend op basis van de gemiddelde prijs voor Nigerian en Dubai voor die jaren en de gemiddelde dagelijkse productie van de OPEC in die jaren verminderd met een schatting van de binnenlandse consumptie in de OPEC landen (niet van alle landen apart beschikbaar) om een ruwe indicatie te verkrijgen van de exportinkomsten. De cijfers zijn gebaseerd op gegevens in de *BP Review of World Energy 2000*. Ter vergelijking, in het laatst beschikbare *Annual Statistical Bulletin* van de OPEC, namelijk 1997, worden de exportinkomsten voor dat jaar geschat op 161,6 miljard US dollar. De exportinkomsten van de OPEC daalden in 1998 ongeveer met \$50 miljard ten opzichte van 1997. In 1999 treedt wel een herstel in als gevolg van de productiebeperkingen, maar wordt het inkomsten niveau van 1997 nog niet bereikt. In 2000 zullen echter de inkomsten fors hoger liggen met een gemiddelde olieprijs rond de \$25 per vat.
- 82 Saudi Arabian Monetary Agency, *Thirty-Fourth Annual Report*, 1419H (1998G), p. 21, 125 en 306-307; Myers Jaffe, A., en Manning R. A., The Shocks of a World of Cheap Oil, *Foreign Affairs*, January/February, 2000, pp. 16-29.
- 83 Zonis, M., "The New "Oil Shock", Political Instability is Next", *PIW*, February 1, 1999, p.7; Myers Jaffe, A., en Manning R. A., *op. cit.*, *Foreign Affairs*, January/February, 2000, pp. 16-29.
- 84 Bij de 104e 'Meeting of the Conference', van 30 maart 1998 te Wenen, Oostenrijk, was Mexico aanwezig. Er werd besloten om vrijwillig de productie te beperken met 1,245 miljoen vaten per dag tot het eind van het jaar. Bij de volgende conferentie, de 105e 'Meeting of the Conference' op 24 juni 1998 te Wenen, Oostenrijk, was niet alleen Mexico aanwezig maar ook Oman en Rusland. Er werd besloten tot een verdere reductie met nog eens 1,4 miljoen vaten per dag ten opzichte van de productie in februari 1998. De Niet-Opec landen aanwezig op de conferentie beloofden de productie met 350.000 vaten per dag te verminderen tot 1 juli van 1999. Ondanks deze afspraken herstelde de olieprijs zich nauwelijks. Een situatie die voortduurde tot Maart 1999.

(www.opec.org/193.81.181.14/xxx1/history.htm, p. 11/12).

- 85 OPEC landen met interne of internationale politieke problemen waren Nigeria, Indonesië, Venezuela, Algerije, Irak, Iran, Libië.
- 86 UN Security Council Resolution 986 (1995), 14 April 1995.
- 87 UN Security Council Resolution 986 (1995), 14 April 1995. Later is de periode veranderd waarin het bedrag van 1 miljard US dollar mocht worden verdiend en uitgegeven om de uitvoerbaarheid te vergroten en de marktsituatie in acht te nemen. (Resolutie 1129, 1997) SC/6418, 12 september 1997.
- 88 Op 20 februari 1998 werd het bedrag verhoogd van 2 miljard US dollar per 180 dagen naar 5,256 miljard US dollar per 180 dagen. (resolutie 1153, 1998) SC/6478.
- 89 Olieprijzen bereikten het hoogste punt sinds oktober 1990 (ten tijde van de bezetting van Koeweit) als gevolg van uitspraken van Saddam Hoessein. "But his comments rattled nervous oil markets, which have long been fearful that Iraq might use its growing importance as an oil supplier to the West in general and to the US in particular, as a weapon to gain political concessions." *Financial Times*, 19 September 2000. Verder verwierp de Verenigde Naties op 27 november 2000 de prijsformule voor december voor olie die geëxporteerd wordt onder het 'olie-voor-voedsel-programma'. De VN moeten voor 1 december 2000 tot een vergelijk met Irak komen om te voorkomen dat tijdelijk de 2,3 miljoen vaten per dag export van Irak kwam stil te liggen. Irak heeft een 'discount' op de officiële prijs voorgesteld van 50-60¢ om de klanten te dwingen deze 50-60¢ dan te storten op een rekening buiten de controle van de VN. Dit zou resulteren in een bedrag van \$400 miljoen per jaar op een Jordaanse bankrekening buiten de VN controle. "Whether Baghdad is willing temporarily to halt oil exports in its attempt to gain greater control of its finances will be made clear by its next move, which diplomats insist must be to suggest a higher price for its December shipments." *Financial Times*, 28 November 2000.
- 90 Per 1 December 2000 maakte Saddam Hoessein zijn dreigement waar en stopte tijdelijk alle olie-exporten.
- 91 De markt is zo krap dat in dit geval slechts één land op de korte termijn ernstige verstoringen op de internationale oliemarkt kan veroorzaken, nml. Irak. Irak exporteert inmiddels alweer zo'n 2,3 miljoen vaten per dag. Dat is net meer dan de extra productiecapaciteit die Saoedi-Arabië, volgens de berichten, nog op korte termijn tot zijn beschikking heeft. Samen met Saoedi-Arabië, kan de Verenigde Staten, middels de strategische olievoorraden, slechts voor korte tijd het wegvallen van Irak compenseren. Irak heeft nog voldoende fondsen bij de VN om een poosje de humanitaire goederen te kunnen financieren, naast de inkomsten uit gesmokkelde olie-exporten. Het merendeel van de Irakese olie wordt echter onder het 'Olie voor Voedsel' programma van de VN geëxporteerd en de besteding van de inkomsten uit deze olie-exporten zijn aan regels gebonden.

Vanaf september heeft Irak geluiden laten horen dat het overweegt de olie-exporten te verminderen of zelfs te stoppen in een poging de patstelling over de economische sancties tegen het land te doorbreken. De spanningen in het

Midden-Oosten heeft Saddam Hoessein gebruikt om verdere onrust op de internationale oliemarkt te zaaien en *en passant* de leiders van de andere Arabische landen in een lastig parket te brengen. Deze landen werden gedwongen tot het maken van herhaalde bezwerende woorden richting het Westen. De Palestijnen weten nu ook weer dat voor de meeste landen in de regio het hemd nader is dan de rok. Door de felle anti-Amerikaanse opstelling poetste Irak in korte tijd het imago in de regio op.

De werkelijke reden achter de dreigementen van Irak is niet zozeer zijn compassie met de Palestijnen, maar de verhevigde strijd van Irak om de economische sancties opgeheven te krijgen. De Verenigde Staten zijn een belangrijke afnemer van de Irakese olie en de belangrijkste tegenvoeter van Irak als het gaat om opheffing van deze sancties. Saddam Hoessein is een geduchte tegenstander gebleken in de regionale en internationale politiek. De huidige marktomstandigheden geven hem de mogelijkheid de pogingen de sancties op te heffen te maximaliseren. Op 1 december 2000 heeft het land deze exporten opgeschort omdat het niet tot een vergelijk met de VN kon komen over de prijsformule voor de Irakese olie. Een prijsformule die overigens een doorbreking zou betekenen van de economische sancties en die Irak eigen middelen zou verschaffen buiten de VN om.

Onmiddellijk na het afkondigen van de Irakese maatregelen, verzekerde het Internationaal Energie Agentschap (IEA) en de Verenigde Staten dat het verlies van de Irakese olie gecompenseerd zou worden uit andere bronnen. Echter de onderhandelingen met Irak staan onder enige tijdsdruk omdat de compenserende maatregelen slechts soelaas bieden voor de korte termijn. Hoewel het slechtere Amerikaanse economische nieuws en het zachte begin van de winter op het noordelijk halfrond de druk op de ruwe olieprijsen deed afnemen, zijn de voorraden huisbrandolie nog steeds aan de lage kant. De rust van december kan gemakkelijk omslaan in hernieuwde onrust op de markt. Irak maakt dus handig gebruik van de ontstane marktsituatie, de onrust in het Midden-Oosten en de afbrokkelende steun voor de economische sancties in de VN. Het is aan de VN om deze patstelling te doorbreken. Door de afnemende steun aan het huidige sanctiebeleid is het zaak om met een oplossing te komen die, zonder Saddam Hoessein te belonen, de weg vrijmaakt voor een betrouwbaar en duurzaam beleid ten aanzien van Irak. Gezien de tegenstellingen tussen de diverse partijen is dat voorwaar geen eenvoudige zaak. Dat neemt niet weg dat de kwestie Irak in een toch al onrustig Midden-Oosten, de kalmte op de internationale oliemarkt deze winter niet dient. *Internationale Spectator*, jaargang 55, nr. 1, januari 2001, p.46.

- 92 De productie werd verlaagd naar 23 miljoen vaten per dag en ging in op 1 april 1999 voor de duur van 1 jaar. Ook Mexico, Noorwegen, Oman en Rusland verminderden de productie zodat de totale vermindering uitkwam op 2,1 miljoen vaten per dag (ten opzichte van de vorige reductie in juli 1998). De prijs van olie herstelde zeer snel naar een niveau van ongeveer \$20. *Press Background as pertains to the 107th, 108th and 109th Meeting of the Conference as well as that of the 29th MMSC Meeting*, 28-11-2000. (at www.opec.org).

- 93 *Financial Times*, 16 August 1999.

- 94 De exportinkomsten stegen wel, maar hadden het inkomstenverlies van 1998 nog niet goed kunnen maken. Zie ook noot 81. Tijdens de 108e 'Meeting of the Conference' op 22 september 1999 werd tevredenheid uitgesproken met de productiediscipline, hoewel deze nog verbeterd kon worden, en werd opgemerkt dat de omvang van de commerciële voorraden in de wereld het vasthouden aan de productieafspraken van Maart 1999 rechtvaardigde. *OPEC Press Releases*, 2000 (at www.OPEC.org).
- 95 In de 109e 'Meeting of the Conference' in Maart 2000 besluiten de OPEC landen de productie weer te verhogen en wordt er gewerkt aan een systeem van semi-automatische productieverhogingen als de prijs langer dan 28 dagen boven \$25 blijft. In juni 2000 verhoogt Saoedi Arabië, eenzijdig, voor het eerst de productie met 500.000 vaten per dag onder deze regeling. Echter de andere landen eisen dat er eerst consultaties plaatsvinden vooreer de regeling geëffectueerd mag worden.
- 96 De 28e 'Meeting of the Ministerial Monitoring Sub-Committee' kwam bijeen op 14 januari 2000 te Wenen, Oostenrijk. "The Members of the MMSC repeated their conviction that strict adherence to the agreed production restraint by all concerned remained an imperative at least until the end of March 2000." *OPEC Press Releases* (at www.OPEC.org).
- 97 De Amerikaanse Minister van Energie, Richardson, reist langs de belangrijkste hoofdsteden van olieproducerende landen (ook Mexico) en bepleit een verhoging van de productie.
- 98 *Financial Times*, March 2000.
- 99 De productie van Iran is ongeveer 3,7 miljoen vaten per dag. In 1999 produceerde Iran 3,5 miljoen vaten per dag. (*BP Statistical Review of World Energy* 2000) In eerste instantie nam Iran geen deel aan de productie-uitbreidingen van maart 2000 (*OPEC Press Releases*), maar later wel. In 1999 waren de olie-inkomsten \$13 miljard. In 2000 zijn de olie-inkomsten door de aanhoudend hoge olieprijsen gestegen naar een verwachte \$21,5 miljard. *Financial Times*, 30 November, 2000.
- 100 In het gepresenteerde Iraanse budget wordt uitgegaan van een productie van 3,82 miljoen vaten per dag (dat is 100.000 vaten per dag meer dan in 2000) tegen een prijs van \$20 per vat. *Financial Times*, 30 November, 2000.
- 101 De olieprijsen blijven, ondanks de productie-uitbreidingen, in het najaar van 2000 stug boven de \$30. *NOVE-Fax Servicedienst*.
- 102 Dit werd duidelijk in het begin van december 2000. Op het moment dat Irak zijn export stil legde steeg de prijs van ruwe olie niet, maar daalde ze sterk. Er was, mede onder invloed van de slechtere berichten over de economische groei van de Amerikaanse economie, een verkoopgolf op gang gekomen op de termijn- en futuresmarkten, die in slechts twee weken tijd leidde tot een prijsdaling van olie van ongeveer 20%. Op 27 november 2000 de Brent Blend was nog \$33.52 en de West Texas Intermediate \$35.53 per vat. Op 15 december 2000 de Brent Blend was \$24,37 en de West Texas Intermediate \$28,09 per vat. *Nove-Fax Servicedienst*.
- 103 De Amerikaanse hoogconjunctuur lijkt echter op zijn einde te lopen. In

November 2000 bleken de kwartaalcijfers aanmerkelijk lager dan de voorgaande cijfers. *Financial Times*, 13 December 2000.

- 104 *BP Statistical Review of World Energy* 2000.
- 105 De ontwikkeling van de Kaspische Zee hangt, volgens Fadhil J. Chalabi, af van de olieprijs. Bij een prijs van \$17-18 per vat kan de olie in de regio, met in achtneming van de politieke en economische risico's, winstgevend ontwikkeld worden. Chalabi, F. J., *Gulf Oil vs. the Oil of the Caspian Sea*, in: *Caspian Energy Resources, Implications for the Arab Gulf*, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, Abu Dhabi, United Arab Emirates, 2000, pp. 155-167.
- 106 Van der Linden, N., Van der Linde, C., Lako, P., Van Rooyen, S., *Analysis of the Impact of the Kyoto Protocol on the export revenues of OPEC member state and on the oil import requirements of Non-Annex-I countries*, Global Change, Dutch National Research Programme on Global air Pollution and Climate Change, report no. 410 200 044 (2000).
- 107 OPEC, *Why you pay so much for gasoline and other oil products*, p. 2.
- 108 In het najaar van 2000 zakte de koers van de Euro nog verder weg. Ondanks twee interventies door de Europese Centrale Bank bleef de koers van de Euro onder 85 dollarcent hangen. Bij de introductie van de Euro in 1999 was de Euro meer dan \$1 waard. De zwakte van de Euro of sterkte van de dollar of beide heeft grote invloed op de energieprijzen in Europa omdat de handel in dollars worden afgerekend. Sinds 7 november 2000 rekent Irak, als het enige land, zijn prijzen in Euro's omdat het weigert de handelen in de valuta van de "vijand". In het begin van december 2000 daalde niet alleen de ruwe olieprijs, maar ook de dollar ten opzichte van de Euro. Het slechtere Amerikaanse economische nieuws en in mindere mate de onzekerheid over de uitkomst van de Amerikaanse presidentsverkiezingen, hebben de Euro opwaarts gewaardeerd. Verschillende dagbladen, w.o. *Financial Times*.
- 109 De olieprijsdaling van de eerste twee weken van December 2000 (daling van 20%) voedde de angst voor een harde landing van de olieprijs. Al eerder spraken de OPEC ministers over een eventuele productiedaling indien de prijzen, zoals eerst werd verwacht, in het voorjaar zouden gaan dalen. De dalingen van de afgelopen weken hebben de angst voor een verdere prijsval aangewakkerd, zelfs voordat de prijs de vastgestelde minimumgrens van \$22 per vat heeft bereikt. Op 18 december 2000 riep Hossein Kazempour Ardebili, de Iraanse vertegenwoordiger bij de OPEC, op om te overwegen de productie nog voor de bijeenkomst van 17 januari 2001 te verlagen om een verdere prijsval te voorkomen. In reactie op deze uitspraak gingen de prijzen weer wat omhoog. *Financial Times*, 19 December 2000.
- 110 Emerson, S.E., 'The Relevance of Caspian Oil for the World Market', in: *Caspian Energy Resources, Implications for the Arab Gulf*, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, Abu Dhabi, United Arab Emirates, 2000, pp. 169-186.
- 111 Van der Linden, N., Van der Linde, C., Lako, P., Van Rooyen, S., *op. cit.*, 2000.
- 112 Ghanem, S., Lounnas, R., and Brennand, G., 'The Impact of Emissions Trading

- on OPEC', *OPEC Review*, June 1999.
- 113 Nanay, J., The Industry's Race for Caspian Oil Reserves, in: *Caspian Energy Resources, Implications for the Arab Gulf*, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, Abu Dhabi, United Arab Emirates, 2000, pp. 111-126.
 - 114 *BP Statistical Review of World Energy* 2000.
 - 115 *Financial Times*, 6 October 2000, p. 5 and *Financial Times Survey Kazakhstan*, 11 December 2000.
 - 116 *BP Statistical Review of World Energy* 2000.
 - 117 De landen om de Kaspische Zee hebben geen directe toegang tot de zee. Grensoverschrijdende pijpleidingen moeten worden aangelegd om de Kaspische olie naar de wereldmarkt te kunnen vervoeren. *Financial Times Survey Kazakhstan*, 11 December 2000.
 - 118 Gregory, P. R., 'Developing Caspian Energy Reserves: The Legal Environment', in: *Caspian Energy Resources, Implications for the Arab Gulf*, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, Abu Dhabi, United Arab Emirates, 2000, pp. 25-52.
 - 119 Ruseckas, L., 'Caspian Oil Development: An Overview', in: *Caspian Energy Resources, Implications for the Arab Gulf*, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, Abu Dhabi, United Arab Emirates, 2000, pp. 13-23.
 - 120 "But it is the fate of another pipeline- the proposed Baku-Tbilisi-Ceyhan project- and Kazakhstan's relationship to it, that is the source of intense geo-political speculation. The US government is pushing the Kazakhs to commit enough oil to BTC to ensure its economic viability if sufficient volumes of oil are not found in Azerbaijan. Kazakh officials say they have not eliminated BTC as an option but many appear to be favouring Iran as an alternative, much to the consternation of Washington." *Financial Times Survey Kazakhstan*, 11 December 2000.
 - 121 Zie noot 113. Een Oost-West route heeft de voorkeur van de VS, Rusland, Turkije en de Europese Unie. *Financial Times Survey Kazakhstan*, 11 December 2000 en Energy Information Administration, US Department of Energy, Caspian Sea Region, (at www.eia.doe.gov/).
 - 122 De politieke risico's in de regio kunnen hoog zijn. Conflicten in de regio zijn er legio: Nagorno-Karabakh conflict, Tsjetsjenië's en Dagestan's aspiraties voor onafhankelijkheid, mogelijke opvolgingsproblemen in Georgië en Azerbeidzjan en daarbij komt de potentiële destabilisatie van politiek islamitische splintergroepen in de landen ten oosten van de Kaspische Zee, de rivaliteit tussen Afghanistan en Iran etc. *Financial Times Survey Kazakhstan*, 11 December 2000; Ruseckas, L., Caspian Oil Development: An Overview, in: *Caspian Energy Resources, Implications for the Arab Gulf*, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, Abu Dhabi, United Arab Emirates, 2000, pp. 13-23; *Energy Information Administration*, US Department of Energy, Caspian Sea Region. Het belang van de VS bij de onafhankelijkheid van de landen om de Kaspische Zee wordt onderschreven door Condoleeza Rice, een prominente buitenland specialist van Presidentskandidaat G.W. Bush. Rice, C., Promoting

the National Interest, *Foreign Affairs*, January/February 2000, pp. 57-62.

- 123 Myers Jaffe, A., en Manning R. A., op. cit., *Foreign Affairs*, January/February, 2000, pp. 24-26; *Financial Times Survey Kazakhstan*, 11 December 2000.
- 124 “Kazakhstan has begun to shift its trade away from the former Soviet Union and towards its neighbours in Central Asia, the Caucasus, and Turkey. The TRACECA Program (Transport System Europe-Caucasus-Asia, informally known as the Great Silk Road) was launched at a European Union Conference in 1993. TRACECA encourages development of a transport corridor on an East-West axis from Central Asia, through the Caucasus, across the Black Sea, to Europe. In September 1998, twelve nations (including Azerbaijan, Bulgaria, Kazakhstan, Romania, Turkey and Uzbekistan) signed a multilateral agreement known as the Baku Declaration to develop the transport corridor through closer economic integration of member countries, rehabilitation and development of new transportation infrastructure, and enhancement of stability and trust in the region. The corridor would include all forms of transport, including air, automobile, pipeline, rail, and sea as well as telecommunications.” Kazakhstan, United States Energy Information Administration, April 2000, (<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/kazak.html>).
- 125 In voorbereiding op het groenboek van EU Commissaris Layola De Palacio werd op de vergadering van 13-14 oktober 2000 te Biarritz gesuggereerd dat een open dialoog met de olieproducerende landen en een betere samenwerking met Rusland, dat sneller en goedkoper olie en gas aan Europa zou kunnen leveren, de importafhankelijkheid van het Midden-Oosten beheersbaar zou kunnen houden. *NRC Handelsblad* 5 oktober 2000. Echter in een interview van het *Financieel Dagblad* met Robert Priddle van het IEA te Parijs stelt deze dat het met 77% van de bewezen oliereserves het onzin is om te stellen dat het Westen zijn afhankelijkheid van het Midden-Oosten moet verminderen. *Het Financieel Dagblad*, 18 december 2000.
- 126 In 2000 zal er, afgezien van Japan, in de negen grootste landen van Azië naar verwachting 11% meer olie worden geconsumeerd dan in 1999. *NRC Handelsblad* 4 november 2000.
- 127 Nanay, J., op. cit., in: *Caspian Energy Resources, Implications for the Arab Gulf*, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, Abu Dhabi, United Arab Emirates, 2000, pp. 111-126; Kohl, W. L., ‘The Development of Caspian Sea Oil: Implications for OPEC’, in: *Caspian Energy Resources, Implications for the Arab Gulf*, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, Abu Dhabi, United Arab Emirates, 2000, pp. 127-142; Myers Jaffe, A., ‘Price vs. Market Share for the Arab Gulf Oil Producers: Do Caspian Oil Reserves Tilt the Balance?’, in: *Caspian Energy Resources, Implications for the Arab Gulf*, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, Abu Dhabi, United Arab Emirates, 2000, pp. 143-153.
- 128 Dit is een gemiddelde over de totale kosten van hun olieproductie. Dat betekent dat zij moeten streven naar een gebalanceerde portfolio van olie die tegen lage kosten geproduceerd kan worden om de duurdere olievelden in productie te kunnen nemen. De overnames en fusies van de grote internationale oliemaat-

- schappijen van de afgelopen twee jaar en het kostenbesparingsprogramma van RD Shell onderschrijven deze strategie. *Financial Times*, December 19, 2000.
- 129 De landen om de Kaspische Zee hebben in 1999 ongeveer 5% van de totale bewezen aardgasreserves, en Rusland 32.9%. *BP Statistical Review of World Energy* 2000.
- 130 Het Kyoto Protocol is nog niet door voldoende landen geratificeerd, noch kon in November 2000 in Den Haag overeenstemming bereikt worden over de methode van de terugdringing. Het vastleggen van de reductie is dus alleen maar in algemene termen gebeurd en de implementatie wacht nog op definitieve invulling. Overleg tussen met name de Verenigde Staten en Europa moet in mei 2001, als de vervolgvergadering op Den Haag wordt gehouden, leiden tot een resultaat.
- 131 Van der Linden, N. H., Van der Linde, C., Lako, P., van Rooijen, S.N.M., *op. cit.*, 2000, p. 70.
- 132 In een paper concluderen medewerkers van het OPEC Secretariaat dat Kyoto op zich zelf niet het grootste gevaar is voor de OPEC landen, maar wel de lage prijzen als gevolg van de invoering van de Kyoto afspraken in samenhang met de verwachte expansie van de wereldolieproductie in de komende jaren als gevolg van investeringen. De methode van het bereiken van de reductie in CO₂-emissies is dan ook erg belangrijk voor de OPEC landen omdat er verschillende prijseffecten van verwacht mogen worden. Ghanem, S., Lounnas, R., Brennand, G., *op. cit.*, *OPEC Review*, June 1999.
- 133 De hoop op snelle overeenstemming tussen de Verenigde Staten en de geallieerde landen (o.a. Australië, Nieuw Zeeland en Japan) en de Europese Unie vervloog op 18 december 2000 toen bleek dat het Europese standpunt nog te ver weg bleef van het Amerikaanse om in een ingelaste bijeenkomst te Oslo eind december 2000, dus nog voor de overdracht van de Clinton Administratie aan G.W. Bush in januari 2001, te rechtvaardigen. Het Europese verzet tegen het Amerikaanse voorstel meer credit te geven voor de 'sinks' in bossen en landbouwgronden en het voorstel om elders emissierechten te kopen (emission trading) werd niet opgegeven. Het verzet van de Europeanen tegen de positie van de Amerikanen kan wel eens een zeer kostbare politieke fout worden. William Reilly, de voormalige 'administrator of the US Environmental Protection Agency' en delegatieleider van de VS bij de 'UN Conference on the Environment' in Rio de Janeiro in 1992 zegt het zo: "I recall vividly the Dutch environment minister in 1992 committing his government to substantial reductions in greenhouse gases over the following 10 years and ridiculing the US for its unwillingness even to commit to keep its emissions constant. During the ensuing 10 years, the emissions of both the Netherlands and the US increased. That experience should have led to a certain humility, or at least caution, regarding the interplay of economic growth, energy efficiency opportunities and political realities. But the Europeans continue to treat the climate issue as a peculiarly American problem. That is why the conference at The Hague was unsuccessful. (...) The fear seems to be that the Americans will not seriously alter their lifestyle; that they will experience no pain as the world comes to grips with climate change. The reality is that the Americans are not

even close to changing their lifestyles. (...) What the American government is trying to do, therefore, is formulate an initial position that will allow the US to continue to play a constructive role- to acknowledge the seriousness of the issue, begin to take moderate measures, continue to support and disseminate scientific research, encourage developing countries to examine the issue and gradually lead the American public opinion on the matter. (...) Why, with the US Senate having passed a unanimous resolution disavowing the Kyoto Protocol (...) into accepting more pain? And how could Europe have persisted in its strategy even as Republicans, with their well known opposition to the Kyoto Protocol, were poised to take the White House?" *Financial Times*, December 19, 2000.

- 134 Landen met grote oliereserves zijn (groter dan 5% van de bewezen wereld-reserves): Venezuela, Iran, Irak, Koeweit, Saoedi Arabië, Verenigde Arabische Emiraten. Olielanden met grote gasreserves zijn: Venezuela (2.8% van de bewezen wereldgasreserves), Kazakstan (1.2%), Rusland (32.9%), Iran (15.7%), Irak (2.1%), Saoedi Arabië (4%), Verenigde Arabische Emiraten (4.1%), Algerije (3.1%), Nigeria (2.4%), Indonesië (1.4%) en Maleisië (1.6%). *BP Amoco Statistical Review of World Energy* 2000.
- 135 Van der Linde, C., *op. cit.*, 2000, pp. 146-150.
- 136 Van der Linde, C., *op. cit.*, 2000, pp. 146-150; Chalabi, F. J., *op. cit.*, in: *Caspian Energy Resources, Implications for the Arab Gulf*, The Emirates Center for Strategic Studies and Research, Abu Dhabi, United Arab Emirates, 2000, p. 166.
- 137 Met name de Franse oliemaatschappijen staan te trappelen om te investeren in Irak. *NRC Handelsblad*, 6 november 2000.
- 138 Sinds 1984 is de wereldraffinagecapaciteit slechts 9% gestegen, waarvan het grootste deel van die groei in Azië is gerealiseerd. De benuttinggraad steeg in deze periode enorm door een stijging van de 'throughput' met 22%. *BP Amoco Statistical Review of World Energy* 2000 en 1985.
- 139 In 2000 bleken de geringe voorraden bij oliemaatschappijen een groot probleem die knelpunten in de productmarkten veroorzaakten. Volgens Robert Priddle, algemeen directeur van het IEA te Parijs, moeten overheden ingrijpen in "situaties waar bedrijven te veel gericht zijn op kostenbesparingen (...) Dat kan betekenen dat bedrijven uit naam van het algemeen belang extra kosten worden opgelegd om grotere voorraden aan te houden". *Het Financieel Dagblad*, 18 december 2000.